

Utjecaj EU regulacije na proces donošenja zakona u području telekomunikacija

Marin, Emanuela

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, The Faculty of Political Science / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet političkih znanosti**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:114:775394>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-26**

Repository / Repozitorij:

[FPSZG repository - master's thesis of students of political science and journalism / postgraduate specialist studies / dissertations](#)

Sveučilište u Zagrebu
Fakultet političkih znanosti
Diplomski studij politologije

Emanuela Marin

UTJECAJ EU REGULACIJA NA PROCES DONOŠENJA
ZAKONA U PODRUČJU TELEKOMUNIKACIJA

DIPLOMSKI RAD

Zagreb, 2022.

Sveučilište u Zagrebu
Fakultet političkih znanosti
Diplomski studij politologije

UTJECAJ EU REGULACIJA NA PROCES DONOŠENJA ZAKONA U PODRUČJU TELEKOMUNIKACIJA

DIPLOMSKI RAD

Mentor: prof. dr. sc. Zdravko Petak

Studentica: Emanuela Marin

Zagreb, rujan, 2022.

Izjavljujem da sam diplomski rad *Utjecaj EU regulacija na proces donošenja zakona u području telekomunikacija*, koji sam predala na ocjenu mentoru prof. dr. sc. Zdravko Petak, napisala samostalno i da je u potpunosti riječ o mojem autorskom radu. Također, izjavljujem da dotični rad nije objavljen ni korišten u svrhe ispunjenja nastavnih obaveza na ovom ili nekom drugom učilištu, te da na temelju njega nisam stekao/la ECTS- bodove.

Nadalje, izjavljujem da sam u radu poštivala etička pravila znanstvenog i akademskog rada, a posebno članke 16-19. *etičkoga kodeksa Sveučilišta u Zagrebu*.

Emanuela Marin

SADRŽAJ

1. UVOD.....	1
2. TEORIJSKI OKVIR.....	2
3. METODOLOŠKI OKVIR.....	5
4. POVIJEST TELEKOMA U REPUBLICI HRVATSKOJ	7
5. DOBA PRIVATIZACIJE.....	10
5.1. PRIVATIZACIJA U HRVATSKOJ.....	15
6. RAZVOJ MOBILNIH TELEKOMUNIKACIJA.....	18
7. TELEOPERATORI U REPUBLICI HRVATSKOJ	20
7.1. T-HT	20
7.2. A1 HRVATSKA	20
7.3. TELEMACH	21
8. REGULATORNE AGENCIJE U TELEKOMUNIKACIJSKOM SEKTORU	23
9. AKTERI U TELEKOMUNIKACIJSKOM SEKTORU I NJIHOVA ULOGA U ZAKONODAVNOM PROCESU.....	26
10. ZAKONODAVNI PROCES U TELEKOMUNIKACIJSKOM SEKTORU	30
11. ZAKLJUČAK	33
SAŽETAK	34
LITERATURA.....	35

1. UVOD

Tema ovog diplomskog rada je "Utjecaj EU regulacija na proces donošenja zakona u području telekomunikacija" i kako je definirano u samom naslovu govorit ćemo o procesu donošenja zakona u telekomunikacijama kao i o akterima koji u tom procesu sudjeluju te pobliže objasniti njihovu ulogu u definiranju zakona kao i njihovom izvršavanju. Koliko god proces donošenja zakona bio kvalitetno postavljen i definiran, malo je vjerojatno da će njegova primjena biti na visokoj razini, ako ne postoje regulatorna tijela koja će nadzirati sam proces, kao i zakonodavnu provedbu pojedine odluke. Istraživanjem postojeće literature došli smo do zaključka da postoji vrlo mali broj znanstvenih i stručnih radova koji su napisani na ovu temu, konkretnije kada govorimo o studiji Hrvatske, a svi postojeći radovi bave se uglavnom istraživanjima u azijskim i američkim zemljama s obzirom na veću razvijenost i dugogodišnju prisutnost ove industrije na navedenim područjima. Zaključak istraživanja jeste da za Republiku Hrvatsku postoji nedovoljan broj radova na ovu temu te niti jedan od njih ne uključuje sažet cijeli proces donošenja, provedbe i regulacije zakona u jednom dokumentu. Nadamo se da će ovaj rad približiti procese u telekomunikacijama kao i same telekomunikacije široj javnosti, budući da je to jedno od područja u kojem gotovo svaki pojedinac svakodnevno djeluje i neophodno mu je za funkcioniranje i poslovanje u današnjici. Istraživačko pitanje na koje ćemo pokušati odgovoriti ovim radom jeste: Na koji način je moguće poboljšati zakonodavni proces i dovesti ga na višu razinu kada se radi o elektroničkim komunikacijama?

2. TEORIJSKI OKVIR

Istraživanje smo započeli proučavanjem i čitanjem knjiga i znanstvenih članaka, politoloških, kao i onima njima srodnima, a koji se bave politikom telekomunikacija. Thatcher, Levy i Tyler samo su neki od autora koji se bave navedenom tematikom u svojim radovima, u sklopu kojih pokušavaju odgovoriti i razjasniti brojna pitanja. Raste li univerzalnost telekomunikacijskih usluga paralelno s porastom broja tehnoloških inovacija, poboljšava li se život u ruralnim područjima povećanjem univerzalnosti i treba li dati značajniju ulogu Vladi kada govorimo o stimulaciji inovacija ili njezin utjecaj i ulogu treba svesti na minimum, samo su neka od pitanja na koja pokušavaju odgovoriti Tyler, Letwin i Roe (1995).

Levy i Spiller (1994) istražuju utječu li političke institucije na gospodarski učinak sektora budući da su u interakciji i ponekad bliskom odnosu s regulatornim tijelima čime se otvara prostor za manipulaciju, dok Thatcher (2000) pokušava doznati dovode li različite političke institucije do različitih obrazaca kreiranja politika.

S obzirom na sve navedeno u ovome radu ćemo nastojati razmotriti dvije hipoteze. Prva, početna, hipoteza koju ćemo pokušati potvrditi jeste ta da je u Hrvatskoj proces donošenja zakona na području elektroničkih komunikacija značajno usporen te da akteri još uvijek nisu dovoljno dobro upoznati sa samim djelovanjem i važnosti telekomunikacijske industrije, dok je s druge strane regulacija istih na značajno višoj razini, dok druga hipoteza glasi da su EU regulatorna tijela pozitivno utjecala na zakonodavni proces u Hrvatskoj. Polazište za pretpostavku o boljoj i kvalitetnijoj regulaciji provedbe zakona od donošenja samih zakona, dolazi od činjenice da je Hrvatska ulaskom u Europsku uniju dodatno regulirana i njeni zakoni su dodatno nadzirani od strane službenih tijela EU. Tako uz domaće regulatorno tijelo HAKOM, nadziranje i regulacija dolaze i s viših instanci.

U ovome dijelu rada ćemo pokušati definirati neke od pojmova kao što su telekomunikacije, elektroničke komunikacije, korisnici i slično, a koji su ključni i neophodni za bolje razumijevanje ostatka rada. Pri definiranju navedenih pojmova najviše je pridonio Zakon o elektroničkim komunikacijama koji, uz navedene zakone, uključuje i pojmovnik svih ključnih i temeljnih riječi, kao i sintagmi koje su potrebne za lakše razumijevanje telekomunikacijskog sektora.

Kada bismo pitali ljude da samostalno slože definiciju telekomunikacija, vjerujemo da bi većina tih osobnih izvedenica telekomunikacije definirala kao usluge koje uključuju internet i pozive kako bismo ostali povezani i privatno i poslovno. Hrvatska enciklopedija telekomunikacije definira i vidi kao jedan od oblika komunikacije koji omogućuje razmjenu informacija na daljinu. Osnovu koncepta telekomunikacija čine različite vrste telekomunikacijskih usluga koje telekomunikacijski operatori pružaju krajnjim korisnicima (Hrvatska enciklopedija, 2022).

Zakon o elektroničkim komunikacijama, kao službeni državni dokument, prilikom definiranja telekomunikacija uzeo je u obzir i neke druge elemente kao što su infrastruktura, ali i ostale stavke koje su neophodne za funkcioniranje navedenih usluga, a vidi ih na sljedeći način: "Telekomunikacije su dosta opsežna oblast koja uključuje i mrežu, odnosno infrastrukturu, ali i usluge, tako djelatnost elektroničkih komunikacijskih mreža i usluga obuhvaća postavljanje, upravljanje i davanje na korištenje elektroničkih komunikacijskih mreža i elektroničke komunikacijske infrastrukture i povezane opreme te pružanje elektroničkih komunikacijskih usluga (NN, 2022)".

Tu naravno postoje i brojne definicije elektroničke mreže, infrastrukture, kao i mnogih drugih telekomunikacijskih pojmova u koje nećemo ulaziti detaljno budući da nam za pobliže razumijevanje zakonodavnog procesa nisu prijeko potrebni, ali ćemo u nastavku rada dosta često spominjati i elektroničke komunikacije, tako da bismo ih trebali i pobliže predstaviti i definirati, a tko to može bolje napraviti od njih samih. Vrlo često se elektroničke komunikacije poistovjećuju i smatraju sinonimom za telekomunikacije, međutim, elektroničke komunikacije su ipak nešto opširnije područje, a Zakon o elektroničkim komunikacijama elektroničke komunikacije vidi kao "uslugu koja se, u pravilu, pruža uz naknadu, a sastoji se u cijelosti ili većim dijelom od prijenosa signala u elektroničkim komunikacijskim mrežama, uključujući telekomunikacijske usluge i usluge prijenosa u radiodifuzijskim mrežama, što ne obuhvaća usluge pružanja sadržaja i obnavljanja uredničkog nadzora nad sadržajem koji se prenosi korištenjem elektroničkih komunikacijskih mreža i usluga. Ova usluga ne obuhvaća usluge informacijskog društva koje se u cijelosti ili većim dijelom ne sastoje od prijenosa signala u elektroničkim komunikacijskim mrežama. Elektroničke komunikacije uključuju, podrazumijevaju i obuhvaćaju davanje na korištenje elektroničke komunikacijske mreže i/ili pružanje elektroničke komunikacijske usluge (NN, 2022)".

Za što potpuniji i jasniji početak, rekli bismo da nam je ostalo definirati još tri jako važna pojma u koja možemo sažeti pojam telekomunikacija, i zasigurno bi bili prva asocijacija većini, a to su operator, korisnik i komunikacija.

Korisnik telekomunikacijskih usluga bi bila "svaka pravna ili fizička osoba koja se koristi javno dostupnom elektroničkom komunikacijskom uslugom ili zahtijeva tu uslugu, u privatne ili poslovne svrhe, pri čemu ne mora biti pretplatnik te usluge, dok operatorom nazivamo svaku "pravnu ili fizičku osobu koja pruža ili je ovlaštena pružati javnu komunikacijsku uslugu, ili davati na korištenje javnu komunikacijsku mrežu ili povezanu opremu (NN, 2022)".

I kako bismo zaključili ovo poglavlje, ostao nam je još jedan pojam koji je zajednički svim prethodno navedenim i vjerojatno će biti najkorišteniji u ovom radu, a to je komunikacija. "Komunikacija je svaka obavijest razmijenjena ili prenesena između konačnog broja sudionika putem javno dostupne

elektroničke komunikacijske usluge, što ne obuhvaća obavijesti koje se prenose javnosti elektroničkom komunikacijskom mrežom u sklopu djelatnosti radija i televizije, osim obavijesti koje se mogu povezati s odredivim pretplatnikom ili korisnikom usluga koji ih prima (NN, 2022)”.

3. METODOLOŠKI OKVIR

Istraživanju smo pristupili dokumentarnom analizom u kombinaciji s internet istraživanjem. Nastavno na dokumentarnu analizu, koristili smo primarne, sekundarne i tercijarne izvore. Primarni izvori podrazumijevaju one dokumente koji su bili dio proučavanog događaja ili ih je taj događaj proizveo, u našem slučaju to su ugovori i dokumenti koje navodimo, a koji su bili dostupni samo ugovornim stranama za vrijeme trajanja događaja. U sekundarne izvore ubrajamo one izvore koji se sastoje od podataka koji su povezani s određenim događajem ili su nastali ubrzo nakon njega, konkretno u ovome radu to su pravilnici, uredbe i zakoni. Naposljetku tu su i tercijarni izvori koje smo koristili, a koji uključuju materijale koji su napisani nakon što je prošlo određeno vrijeme od događaja, sve zbog rekonstrukcije istoga, među koje ubrajamo znanstvene članke, knjige i istraživanja koja smo koristili (Burnham i dr., 2006:177-179). Budući da primarni dokumenti uglavnom stoje u državnim arhivima, u velikom broju slučajeva nije moguće doći do njih, a dosta su značajni za objektivno viđenje cjelokupne situacije, moramo reći kako smo imali sreće budući da je velik dio dokumenata vezanih uz razvoj infrastrukture i mreže u Hrvatskoj javno objavljen 2020. godine, a moguće je pronaći ih i u HT muzeju komunikacija u Zagrebu, a pružili su nam mogućnost da jasnije vidimo kako je izgledao cjelokupni proces razvoja u to vrijeme.

Spomenuli smo da smo istraživanju pristupili i putem internet istraživanja koje je danas, više nego ikada prije, dostupno velikom broju populacije. Upravo ta velika dostupnost može stvoriti potencijalne probleme kada govorimo o autentičnosti sadržaja i baš zbog toga moramo biti dodatno oprezni kada provodimo internet istraživanje te je jako važno paziti koji pretraživač koristimo, kao i koji je izvor pronađenog sadržaja. Mi smo u ovome radu uglavnom koristili Vladine dokumente, kao i dokumente EU, što je velika prednost ove vrste istraživanja, budući da je unazad svega dva desetljeća bilo potrebno zakazati sastanke s predstavnicima pojedinih institucija pa čak otići i u drugu zemlju kako bismo dobili potrebnu informaciju (Burnham i dr., 2006: 201-208). Internet istraživanje je imalo izniman doprinos u stvaranju ovoga rada.

Među pronađenim i korištenim materijalima, imali smo nedostatak izvora informacija iz privatnog sektora, odnosno od samih teleoperatora. Na pojedinim mjestima smo pronašli koje su njihove obveze i na koji način su ih se dužni pridržavati, ali su bili poprilično šturi podaci o njihovoj ulozi u izmjeni ili donošenju pojedinog zakona, što podrazumijeva i nedostatak podataka o implementaciji i provedbi tih istih zakona nakon što su doneseni. Nakon čitanja brojnih prethodno navedenih dokumenata, znanstvene literature i strategija Ministarstva mora, prometa i infrastrukture, koje je direktno nadležno tijelo za telekomunikacijski sektor od strane države, shvatili smo da je ono što nedostaje, a

ujedno je i jedan od boljih načina za doći do takvih informacija, intervju s pojedincima iz privatnog sektora te se kao najbolja opcija pokazala Pravna služba koja je u svakodnevnom i direktnom kontaktu s Hrvatskom regulatornom agencijom za mrežne djelatnosti.

U nastavku rada slijedi nekoliko poglavlja, od kojih su neka: povijest telekoma u Hrvatskoj i zašto su neizbježni u svakodnevnom funkcioniranju, nakon čega ćemo se malo više posvetiti razvoju mreže, odnosno infrastrukture u Hrvatskoj, budući da je to jedan od prvih donesenih zakona vezanih uz ovaj sektor u RH. I na samom kraju rada ćemo pobliže pojasniti ulogu svih aktera koji su uključeni u proces donošenja zakona, kao i njihove regulacije te opisati sam proces i obveze svake pojedine strane. Naposljetku nas čeka zaključak i konačni odgovor na naše prethodno postavljeno istraživačko pitanje, ali i početnu hipotezu.

4. POVIJEST TELEKOMA U REPUBLICI HRVATSKOJ

Chung i Yoo (2015) analiziraju kakav to utjecaj imaju vladine politike na difuziju kada su u pitanju usluge mobilnih telekomunikacija u zemljama članicama OECD te zaključuju kako je većina najrazvijenijih zemalja osjetila značajan i ekstreman razvoj u industrijama povezanim s informacijama i telekomunikacijama od sredine 1990-ih godina (Chung i Yoo, 2015: 2173). Sallai, Schmideg i Lajtha (1996) navode da su se u 1989. i 1990. u Srednjoj i Istočnoj Europi (CEE) dogodile značajne političke i ekonomske promjene, a tranzicija na tržišnu ekonomiju zahtijevala je poboljšanje telekomunikacijske infrastrukture (Sallai i dr.; 1996: 325).

Hrvatska je u razvoju svoje infrastrukture značajno zaostajala u odnosu na razvijene europske zemlje, a rezultat ovakve vrste pristupa doveo je do toga da je prosjek telefonskih priključaka na 100 stanovnika u Hrvatskoj 1990, iznosio 17,11 što ju je svrstavalo u skupinu europskih zemalja koje su se nalazile na začelju po razvijenosti javne telefonije (Rajič, 2020: 83 prema HR-HTZG, 1995: 29). Za usporedbu, iste godine Švedska ima 68,33 glavnih telefonskih priključaka. Razvoju javne telefonske mreže nije išao u prilog ni Domovinski rat koji je usporio i stopirao sav rast i razvoj na duži vremenski period. Telekomunikacije u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji nisu bile u fokusu, a jedan od razloga je bio taj što sustav SFRJ nije bio utemeljen na tržišnim principima poslovanja te se suočavao s mnogim problemima, kao što su otežano ili nemoguće financiranje razvoja telefonske mreže i infrastrukture te je sav taj teret financiranja padao na samog pojedinca ili mjesne zajednice koje to naravno nisu mogle samostalno podnijeti ni realizirati.

Dolaskom demokratskog društva došla su i neke nova pravila koja su nedugo nakon postala temeljna ljudska prava, a jedno od njih je i sloboda komuniciranja i pravo na informiranost, koja naravno nije moguće ne ugroziti bez zadovoljenja potrebnih preduvjeta. To je bio jedan od dodatnih razloga zašto se počelo ulagati u infrastrukturu, a u čemu su značajnu ulogu odigrali i strani investitori. Razvoju hrvatskog telekomunikacijskog sektora znatno je pomogao nacionalni plan u sklopu kojega su napravljeni ključni infrastrukturni zahvati i uvedena je suvremena tehnologija s novim telekomunikacijskim uslugama. Ovaj korak je Hrvatskoj omogućio da prestane biti telekomunikacijski nerazvijena, dok je na međunarodnom planu postala prepoznatljiv telekomunikacijski partner te dio tranzitnoga telekomunikacijskog mosta između Istočne i Zapadne te Sjeverne i Južne Europe (Rajič, 2020: 81).

Od 21. studenog 1990. godine, Upravni odbor poduzeća HPT – Hrvatska pošta i telekomunikacije je na sjednici, uz suglasnost Vlade Republike Hrvatske, donio statut poduzeća Hrvatska pošta i telekomunikacije. "HPT - Hrvatska pošta i telekomunikacije (u daljnjem tekstu: HPT) poduzeće poštanskog i telekomunikacijskog prometa osnovano je Zakonom o osnivanju javnog hrvatskog

poštanskog i telekomunikacijskog poduzeća (NN, 2022)”. Jedna od većih promjena donesena je na prvoj konferenciji Odbora HPT 1991. godine gdje je najavljena promjena dotadašnjeg, ne tako uspješnog oblika poslovanja, a uključivala je i najznačajniju izmjenu, da se jedna mreže ne može razvijati kao ni financirati na osnovu novčane participacije privatnih građana koji su do tada morali sudjelovati u cijeni priključka, niti će poslovni subjekti više biti uvjetovani visokim naknadama. Ono u čemu se, sada već Hrvatska, razlikovala od ostalih zemalja, jeste znatno niža cijena telefonskog impulsa koju je bilo neizbježno povisiti i dovesti na konkurentnu razinu s ostatkom svijeta koji je u to doba impuls naplaćivao znatno više (Rajič, 2020: 83, prema HPT, 1).

Ubrzanju razvoja telefonske mreže pridonio je i sam rat koji je tada bio u svojim začecima, a glavni razlog je bio taj što su hrvatske vlasti bile u opravdanom strahu od toga da Hrvatska u jednom trenutku bude odsječena i komunikacijski i informacijski što bi im svakako otežalo i tako već tešku situaciju. Navedeno ubrzanje razvoja mreže nije dugo potrajalo jer je već u prvoj godini rata uništen ogroman broj baznih stanica (Rajič, 2020: 84-85). Otklanjanju telekomunikacijske i informacijske blokade Hrvatske znatno je pomoglo korištenje digitalnog prijenosnog sustava, što je ujedno bilo i prvo korištenje digitalnog prijenosnog sustava izvan granica Republike Hrvatske (Šupe: 1991: 1).

Razvoj moderne infrastrukture i tehnologije, reguliranje bilateralnih telekomunikacijskih odnosa i druge stavke važne za napredak, postalo je lakše i planirati i realizirati od 3. lipnja 1992. godine kada je i Hrvatska postala jednom od članica Međunarodne telekomunikacijske unije - ITU (Šupe, 1993:2). Međunarodna telekomunikacijska unija je agencija specijalizirana za razvoj informacijskih i komunikacijskih tehnologija, a utemeljena je 1865. godine od strane Ujedinjenih naroda, a glavni cilj joj je povezivati ljude diljem svijeta, čime žele zaštititi ljudsko pravo na komunikaciju i informiranost (ITU).

Prve partnerske ugovore, koji su napravili veći pomak u razvoju, Hrvatska je potpisala 1992. sa švedskom tvrtkom *Ericsson* i nedugo nakon s njemačkim *Siemensom*, čime je zaključena isporuka nekoliko najmodernijih telefonskih centrala s mnogo većim kapacitetima od onih dotadašnjih. Zatim je uslijedio ugovor s talijanskim proizvođačem *Alcatel – Telettrom* o nabavi telekomunikacijske opreme (HPT, 1992: 3). Hrvatska je krajem 1992. postala članicom dvaju ključnih globalnih i jednoga europskog sustava satelitskih komunikacija, a riječ je o Mađunardnoj organizaciji za pomorske satelitske komunikacije (INMARSAT) kojoj se Hrvatska pridružila 27. studenoga. 1992. godine, zatim Europska organizacija za satelitske komunikacije (EUTELSAT) čijom članicom je postala 3. prosinca 1992. godine te svega 11 dana kasnije, 14. prosinca, postala je i članicom Međunarodne organizacije za telekomunikacijske satelite (INTELSAT), što je omogućilo realizaciju telefonske veze uz upotrebu mobilnoga terminala čak i u situacijama kada to nije moguće ostvariti preko

zemaljske javne telefonske mreže (Rajič, 2020: 86-87; prema HR-HTZG, 1996: 9-10). Hrvatska je tražila od ITU-a vlastiti međunarodni pozivni telefonski broj što je i realizirano 1. prosinca 1993. na generalnoj skupštini ITU-a održanoj u Ženevi. Budući da je Jugoslavija imala predbroj +38, dogovoreno je da će svaka novostvorena država raspadom Jugoslavije dobiti vlastiti predbroj na način da se na dotadašnji +38 doda još jedan broj, tako je dogovoreno da će Hrvatska imati predbroj +385 (HPT, 1993: 5).

Trans Europe Line je bio sljedeći projekt u koji se Hrvatska uključila 10. veljače 1993. u Varšavi te se na taj način pridružila skupini europskih zemalja u izgradnji svjetlovodnog kablenskog sustava prijenosa koji će povezati Istočnu i Zapadnu Europu.

“Prvo modernizirano telefonsko komutacijsko čvorište otvoreno je, u skladu s važnosti, u zagrebačkim Remetama 29. svibnja 1993., gdje predsjednik RH Franjo Tuđman, pušta u promet međunarodnu i tranzitnu centralu istodobno sa svjetlovodnim kablenskim sustavom prijenosa između Zagreba i Rijeke kojim se, prvi put u Hrvatskoj, uz prijenos govora obavljao i prijenos slike i podataka (Rajič, 2020: 87-88 prema Salković, 1993: 4-5).” Unatoč svim izazovima Hrvatska je uspjela potpisati još nekoliko ključnih projekata i na taj način ostvariti zacrtane ciljeve koji su po završetku Domovinskog rata u samo nekoliko dana uspjeli povezati oslobođena područja s ostatkom Hrvatske. U narednim godinama su se povećale potrebe i afiniteti te je došlo do razvoja nove telekomunikacijske tehnologije pod nazivom mobilna mreže na kojoj se aktivno počelo raditi u nadolazećem periodu, a koja je u Hrvatskoj sa svojim eksperimentalnim radom započela u listopadu 1990. godine na području Zagreba pod nazivom MOBITEL (Tupek, 1990: 3). Sa svojim komercijalnim radom, mreža MOBITEL, počela je 11. siječnja 1991. godine i do kraja iste je brojala 2019 pretplatnika (Rajič, 2020 prema HR-HTZG, 1992: 23).

Usljedilo je razdoblje digitalizacije mobilne mreže, a prva digitalna mobilna telefonska mreža u Hrvatskoj bila je CRONET koja je u eksperimentalni rad puštena 11. kolovoza 1995. pozivom prvog hrvatskog predsjednika dr. Franje Tuđmana (Rajič, 2020 prema HR-HTZG, 1995: 23), a kroz nju je omogućen i *roaming* podataka. “S komercijalnim radom počela je 1. veljače 1996. i možemo kazati da je taj trenutak fundamentalno obilježio fenomen javne telefonije u Hrvatskoj imajući u vidu eksplozivan rast broja korisnika i teritorijalnu pokrivenost uslugom gotovo čitavoga teritorija RH (Poldrugač, 1996: 6).”

Nakon ovog sažetog povijesnog pregleda telekomunikacija u Hrvatskoj, možemo zaključiti da je napravljen izvanredan posao, uzmemo li u obzir ratna zbivanja i oskudnost tehnologije kao i materijalnih sredstava koji su neophodni za razvoj infrastrukture.

5. DOBA PRIVATIZACIJE

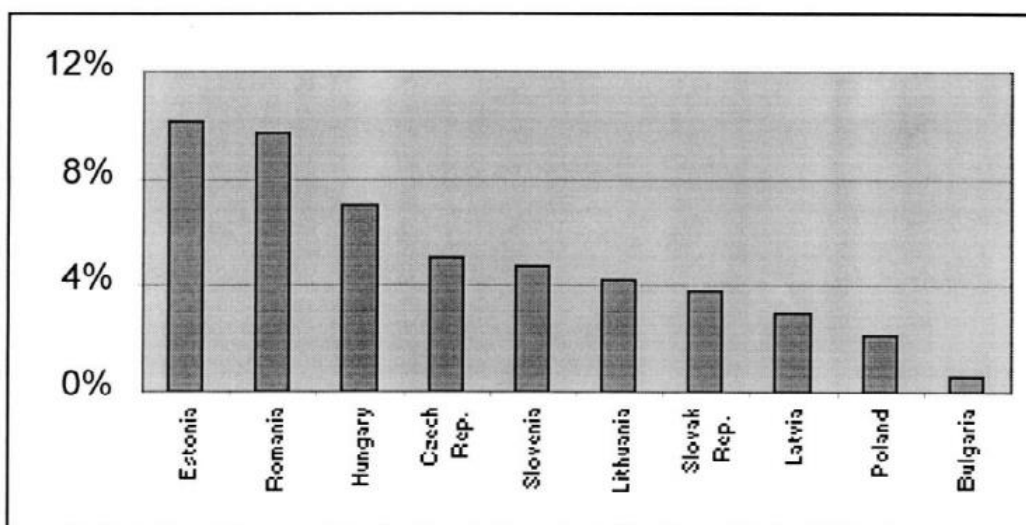
Harald Gruber (2000) navodi da je telekomunikacijski sektor mnogo manji u CEE, nego što je to slučaj sa Zapadnom Europom. Tako telekomunikacijski doprinos BDP-u iznosi svega 1% kada govorimo o Češkoj i Mađarskoj, a još manje od 1% u ostalim zemljama regije. Jedan od glavnih problema koje Gruber ističe jeste taj da državne vlasti nisu uskladile cijene s osnovnim troškovima pružanja usluge te je zbog toga prihod po pojedinoj mobilnoj liniji dosta nizak i ne pokriva troškove ulaganja. „Politički orijentirane regulacije cijena teško prate i usklađuju cijene s troškovima (Gruber, 2000; 4).“ Budući da je u zemljama CEE sva fiksna infrastruktura bila u državnom vlasništvu, cjelokupni proces razvoja mreže išao je presporo u odnosu na Zapadnu Europu i SAD, tako da su novi korisnici u Sloveniji, koja je u tom periodu bila najrazvijenija u telekomunikacijama u regiji, čekali do čak dvije godine kako bi im se postavila telefonska linija dok je u ostalim zemljama to vrijeme čekanja išlo do čak pet godina (Gruber, 2000: 5). Iz svega navedenog i više je nego jasno da državna vlast nema resurse kako bi osigurala ono što je potrebno njenim državljanima, a zbog svojih prioriteta bilo je neophodno privatizirati ovaj sektor kako bismo ga mogli vidjeti u njegovom punom sjaju.

Sallai, Schmideg i Lajtha (1996) također analiziraju važnost konkurencije, odnosno ukidanja monopola, i uvođenja privatizacije te dolaze do zaključka da se zemlje CEE, među kojima su analizirali i Hrvatsku, susreću s nekoliko zajedničkih problema, a koje je potencijalno moguće riješiti privatizacijom i konkurencijom. Problemi koji izlaze na vidjelo u zemljama CEE su: stara i nerazvijena infrastruktura, nedovoljno razvijene „netelefonske“ usluge, neadekvatni sustavi podrške, nekomercijalni stavovi, neekonomične tarifne strukture, jako slabo povjerenje u telekome te još neki koji su manje značajni od navedenih ili ih samo nadopunjuju pa ćemo ih u ovom slučaju ostaviti po strani. Dakle, kada sumiramo sve navedeno, glavni problem CEE zemalja je bio taj što telekomunikacijske investicije nisu pratile želje i potrebe tržišta (Sallai i dr. 1996: 327).

Gruber kao jedan od glavnih razloga takvog stanja ističe da je tadašnjoj komunističkoj ekonomiji telekomunikacijski sektor na dnu liste prioriteta budući da ga nisu vidjeli kao produktivan sektor, a telekomunikacijsku mrežu i povezanost su smatrali alatom koji je služio „vrhu“ za komunikaciju, a rezultat toga je bio da su privatni korisnici imali sekundarnu ulogu u cijeloj priči (Gruber, 2000; 5). Dokaz hipoteze da je upravo ova vlast jedan od glavnih krivaca ne korištenja punog potencijala jeste taj da su padom komunizma počeli veliki naponi kako bi se infrastruktura modernizirala i proširila, ali je još uvijek iziskivala prevelika ulaganja i vrijeme koje vladajući nisu imali što je bio jedan od razloga privatizacije ovog sektora. Isti ovaj problem imala je i vlast SFRJ, a govorili smo o njemu u prethodnom poglavlju.

Tijekom analogne faze u zemljama CEE bio je izražen monopol, dok je digitalizacijom došlo do malog pomaka, ali ne tako značajnog pa smo imali duopol u čemu su iznimke bile Slovenije i Bugarska u kojima je i dalje vladao monopol na tržištu i Estonija koja je imala čak tri operatora u 90-ima.

Utjecaj broja teleoperatora na porast penetracije vidljiv je upravo na prikazu niže, gdje je moguće iščitati da je Estonija vodeća po porastu broja korisnika 1997. budući da je imala najviše teleoperatora, čak tri, a na samom začelju nalazi se Bugarska kod koje je u to vrijeme još uvijek vladao tržišni monopol.

Source: International Telecommunications Union

Fig. 2. Mobile telecommunications penetration rates (percentage ratio subscribers/inhabitants) in CEE countries (1997).

Infrastruktura je dugi niz godina bila tema brojnih istraživačkih studija, a velika većina tih studija napravljenih u posljednja dva desetljeća, uglavnom je imala jak fokus na tome da je zaštita infrastrukture usko povezana uz tehničke i inženjerske aspekte razvoja i održavanja infrastrukture (Alizadeh i Farid: 2017: 1). Alizadeh i Farid (2017), raspravljaju o proviziji telekomunikacijske infrastrukture u Australiji, a sve to kako bi je pokušali dovesti na novu razinu te osvijestiti važnost pitanja o političkoj ekonomiji kada govorimo o proviziji u infrastrukturi. “Pojačan interes za infrastrukturu tijekom posljednjih nekoliko godina podrazumijeva i pomak od konvencionalnog povezivanja infrastrukture uz tehničke i inženjerske aspekte razvoja i održavanja na novije pristupe koji naglašavaju socio-ekonomski kao i politički karakter formiranja infrastrukture (Alizadeh i Farid: 2017: 2).” Zaključak novijih istraživanja, koja gledaju širu sliku u razvoju i utjecaju na infrastrukturu, jeste da krajnja razina integracije modernog razvoja infrastrukture ovisi i rezultira povećanim

državnim, odnosno vladinim investicijama, čime samu infrastrukturu čine poželjnom metom za raznorazne političke utjecaje i malverzacije.

Kao odgovor na navedenu zabrinutost i zabrinutost zbog kvalitete australske internet usluge i telekomunikacijske infrastrukture, Vlada Australske federalne stranke rada je 2009. godine odobrila izgradnju australske nacionalne mreže (NBN). Na ovaj način Australija je sebi i svojem stanovništvu osigurala određenu dozu sigurnosti te olakšala jednostavniji pristup pojedinim državnim institucijama i uslugama, a posebno za ruralnija područja čije bi stanovništvo zbog istih moralo putovati u gradove za svaki dokument i uslugu koja je gradskom stanovništvu dostupna putem *online* platformi, kao što su e-vlada, e-zdravstvo i e-obrazovanje.

Proporcionalno razvoju i porastu telekomunikacijske infrastrukture rastao je i interes australske vlade, koja je porast te vrste infrastrukture vidjela kao problematičan i direktan utjecaj na nacionalnu sigurnost, socijalnu jednakost, odnosno nejednakost kao i na ekonomski razvoj (Alizadeh i Farid, 2017: 4). Telekomunikacijske usluge i proizvodi danas, možda više nego ikada prije, stvaraju velike razdore u društvu i u socijalnoj nejednakosti iz razloga što su nam postale neophodne za normalno svakodnevno funkcioniranje i jer nam uvelike olakšavaju život, kao i zbog toga što ih pojedinci ne mogu priuštiti, niti mogu pratiti trendove kada govorimo o novim mobilnim uređajima, TV ekranima, igraćim konzolama i slično. Ovaj problem se posebno može primijetiti kod mlađih generacija i uzrasta među kojima je pojedini mobilni uređaj stvar prestiža i društvenog statusa. Drugi oblik nejednakosti jeste taj što na pojedinim, nerazvijenijim mjestima ili onima koji se nalaze na rubnim dijelovima grada i otocima, nije podjednaka kvaliteta usluge budući da je infrastruktura još uvijek nedovoljno razvijena da bi stanovništvo imalo istu kvalitetu usluge kao stanovništvo koje se nalazi u centru glavnog grada. Tome se naravno pokušava doskočiti planskom izgradnjom infrastrukture i povećanjem pokrivenosti slabije pokrivenih područja, što je dodatno natjecanje među teleoperatorskim tvrtkama, budući da im je svima u cilju biti prvi na pojedinom području i ponuditi njihovim stanovnicima najbolju infrastrukturu i usluge te na taj način pokazati kako brinu za potrebe svojih korisnika.

Ne možemo ne osvrnuti se na činjenicu da je telekomunikacijska infrastruktura bila jedan od ključnih interesa koji je utjecao na australske političke aktere, a taj utjecaj je i dokazan jednom prilikom kada je nekoliko neovisnih članova vlade navelo da je NBN jedan od ključnih razloga koji ih veže i motivira da budu uz Australsku stranku rada (ALP) te da je podrže na izborima umjesto Nacionalnu liberalnu koaliciju što je na državnim izborima 2010. godine dovelo do pojave visećeg parlamenta. "Viseći parlament podrazumijeva nesvakidašnju političku situaciju u sklopu koje niti jedna stranka nema parlamentarnu nadmoćnu većinu što znači da ne postoji potpuna kontrola nad donošenjem odluka budući da nema prave vladajuće stranke i oporbe jer prema osvojenim mjestima ni jedna od

njih nema potrebnu većinu (parliament.uk, 2022)." Jedan od neutralnih igrača koji je podržavao ALP i njegovu agendu bio je i Tony Windsor koji je jednom prilikom u predizbornom razdoblju izjavio: "Učini to jednom, učini to kako treba i učini to putem vlakana (misleći na optička vlakna koja su ključan materijal i vodić za kvalitetan i stabilan internet, kao i sve druge telekomunikacijske usluge)" (Alizadeh i Farid, 2017: 4).

Budući da je Australija bila među prvim zemljama koje su pokrenule ovako velik projekt izgradnje vlastite nacionalne mreže i da je u tom projektu sudjelovao ogroman broj aktera, kako državnih tako privatnih, bilo bi nerealno očekivati da tako važan telekomunikacijski projekt vezan uz infrastrukturu bude u potpunosti depolitiziran. Naravno da su svakom sljedećom prilikom gotovo svi političari u svojim govorima počeli više govoriti o borbi protiv socijalne i ekonomske nejednakosti, kao i urbanizaciji ruralnih područja i dovođenju obrazovanja u sve dijelove njihove zemlje, a sve će to olakšati pojačani planski razvoj telekomunikacijske infrastrukture koja je u pojedinim dijelovima Australije stagnirala ili je bila nepostojeća. Tema infrastrukture postala je uobičajena u gotovo svakoj političkoj debati u sklopu kojih su političari koji su sudjelovali u istima, čvrsto tvrditi i obećavali da će iskoristiti puni potencijal telekomunikacijske infrastrukture kako bi stvorili nepristrane i održive gradove i regije (Alizadeh i Farid, 2017: 9).

Gerald Brock (1994) je opisao i sumirao evoluciju ključnih događaja u SAD-u nakon Drugog svjetskog rata. Ono što je zanimljivo i bitno za istaknuti jeste činjenica da je Brock u jednom trenutku postao članom Federalnog komunikacijskog odbora, a za vrijeme provedeno u FCC odigrao je jednu od ključnih uloga u formiranju politike u Washingtonu tijekom 1980-ih. U istom tom periodu politički je bio aktivan i William Baxter kao pomoćnik glavnog državnog odvjetnika koji je zagovarao lišavanje AT&T (jedan od najvećih operatora u SAD-u i danas, ali i cijelome svijetu) u svakom smislu te riječi, jer je vjerovao da AT&T iskorištava kontrolu koju ima nad razmjenom lokalnih podataka, a sve to kako bi sabotirao i uništio potencijalnu konkurenciju koja može doći s drugih područja i zemalja, ali i kako bi sabotirao nastajanje novih podataka koji će biti dostupni svima, kao i poboljšanje tržišta usluga. Baxter je živio u uvjerenju da domaće, odnosno lokalne kompanije koje posluju s podacima, moraju biti ograničene od strane države da mogu posjedovati i obrađivati samo one najosnovnije podatke, a Brock smatra kako je Baxter htio jasno razgraničiti liniju između reguliranih monopoliziranih dijelova industrije, od onih koji su potencijalno kompetitivni (Brock, 2016: 492). Baxter je dobio ovu raspravu 1982. godine, ali ubrzo nakon, točnije 1984. ponovno se pokrenulo pitanje položaja kompanija poput AT&T. Baxtera je na njegovoj poziciji zamijenio Edward Meese koji je zagovarao potpuno drukčiju politiku i za razliku od Baxtera vjerovao je i vidio značajan potencijal u telekomima kada se radi o ekonomskim pitanjima i poboljšanju ekonomije. Već 1987. godine promijenjena je prethodno donesena odluka i dogovoreno je da će telekomunikacijske

kompanije biti uključene u određene procese te će im biti dozvoljen i omogućen pristup pojedinim područjima djelovanja iz kojih su prethodno bili isključeni (Brock, 2016: 492).

Telekomunikacijski sektor u Meksiku je bio kontroliran od strane države, sve dok TELMEX, danas već bivša telekomunikacijska tvrtka, nije počeo zagovarati da se priključe privatni investitori te da se u konačnici ovaj sektor privatizira, što se ujedno i dogodilo 1998. godine. Međutim, nekih 15 godina nakon te promjene, točnije 2014. rezultati privatizacije su se pokazali blago rečeno katastrofalnima i razočaravajućima, a telekomi su se privatizacijom izgubili između kvalitete, kvantitete, kao i predstavljanja novih proizvoda tržištu koji su u to doba bili još poprilično apstraktni za navedeno ciljano tržište. Druga negativna strana je bila ta da su cijene mobilnih i fiksnih usluga bile ogromne te su korisnici plaćanjem istih ujedno pokrivali i brojne druge troškove kako bi teleoperatori nadomjestili svoja ulaganja i na taj način pokrili potencijalne troškove (Ayala, 2017: 1). Kada govorimo o cijenama usluga danas na području Republike Hrvatske, one su regulirane od strane brojnih državnih institucija, a svaka izmjena do koje dolazi mora biti prethodno usuglašena i odobrena od strane HAKOM-a prije nego dođe do krajnjih korisnika.

Uz sve navedene negativne strane privatizacije, valja naglasiti da se Meksiko dugi niz godina borio s monopolom na telekomunikacijskom tržištu i to je bilo potrebno što prije zaustaviti. "Kako bi osigurali veću konkurentnost u telekomunikacijskom sektoru, izglasali su novu državnu reformu koja je donesena od strane meksičkog kongresa, u lipnju 2013. godine, a novi federalni zakon stupio je na snagu točno godinu dana nakon reforme, odnosno u lipnju 2014. Ovaj trud i promjene za cilj su imale uspostaviti novog tržišnog regulatora koji će nadzirati rad teleoperatora kako ne bi došlo do prevlasti jednoga te u slučaju da dođe do takve situacije da donosi pravila koja će spriječiti i regulirati dominaciju samo jedne kompanije (Ayala, 2017: 2)." Novim dizajnom i zakonom, došlo je do povećanja konkurentnosti u ovome sektoru, povećane međusobne suradnje, motivacije novih igrača da se priključe telekom sektoru na način da pokrenu vlastite telekomunikacijske tvrtke, ali i do natjecanja u tome tko će postaviti najbolju cijenu, odnosno najbolji omjer cijene i kvalitete usluge među operatorima u telekom sektoru, a sve su ovo bili i jedni od temeljnih ciljeva zbog kojih je i pokrenuta reforma i uveden novi zakon.

5.1. PRIVATIZACIJA U HRVATSKOJ

Prethodno smo u radu napomenuli da je SFRJ imala dio infrastrukture koji je, doduše, pokrivao jako malen broj korisnika te su je sami morali plaćati i graditi, ali je ta infrastruktura bila i ostajala u državnom vlasništvu. Nastankom Republike Hrvatske, država je naslijedila postojeću infrastrukturu, ali je u tom periodu u svijetu već zabilježen povećan broj telekompanija koje su bile dio privatnog sektora. Hrvatska se po uzoru na svjetske zemlje odlučila voditi tom logikom te je ubrzo došlo do privatizacije državne infrastrukture, konkretno parice, odnosno bakrenih žica.

Zakon o privatizaciji Hrvatskih telekomunikacija d. d. donio je Zastupnički dom Hrvatskoga sabora 11. lipnja 1999. Ovim zakonom privatizirano je 70% dionica Hrvatskih telekomunikacija d.d. (HT), a Hrvatska je zadržala u svome vlasništvu preostalih 30% dionica čijim je raspolaganjem mogao upravljati i odlučivati samo Hrvatski državni sabor (NN, 2022). Kada govorimo o prethodno navedenih 30% dionica u državnom vlasništvu, valja napomenuti da u zakonu stoji da će se dividenda koja bude ostvarena od tih dionica koristiti za potrebe mirovinskog sustava Republike Hrvatske, a cijena prodaje svih dionica mora biti odobrena od strane Vlade RH. Ovim zakonom razdvojena je Hrvatska pošta i telekomunikacije na Hrvatsku poštu i na Hrvatske telekomunikacije, a stupanjem na snagu ovog zakona dolazi do izmjena koje uz sve prethodno istaknuto kažu da se od dana stupanja na snagu ovoga Zakona, iza riječi Ministar, dodaju riječi: “mjerodavan za poštu i telekomunikacije” što bi značilo da je uvođenjem Zakona o razdvajanju Hrvatske pošte i telekomunikacija na Hrvatsku poštu i Hrvatske telekomunikacije, ministar postao ovlaštena osoba za sva pitanja vezana kako uz poštu, tako i uz telekomunikacijska pitanja.

Privatizacija Hrvatske pošte i telekomunikacija dovela je do uvođenja novih “telco igrača” na tržište, što je ujedno rezultiralo i povećanjem ulaganja od oko 200 milijuna eura, a što je posljedično dovelo do porasta broja zaposlenih, porasta konkurentnosti, ali je također pozitivno utjecalo na državno gospodarstvo kao i na porast prihoda državnog proračuna i BDP-a. Privatizacija je ubrzala postupak liberalizacije tržišta te je Hrvatska 2004. godine dala suglasnost za raspisivanje javnog natječaja za trećeg mobilnog operatora što je ujedno dovelo i do snižavanja cijena usluga u prosjeku 10-15%, ali i do toga da svi operatori u Hrvatskoj uvedu više tarifnih paketa na području nepokretne mreže (mmpi.gov, 2022).

Druga faza privatizacije nacionalnog telekomunikacijskog operatora, društva Hrvatske telekomunikacije d.d., dogodila se 2001. godine kada je Hrvatska, koju je zastupala Vlada Republike Hrvatske 17. listopada 2001. sklopila tri ugovora s Hrvatskim telekomom d.d. i društvom Deutsche Telekom AG kako bi prodala preostalih 16% dionica HT-a d.d. Božidar Kalmeta, tadašnji ministar mora, turizma, prometa i razvitka, koje je u to vrijeme bilo nadležno državno tijelo za

telekomunikacijska pitanja, predstavio je sažetke navedena tri ugovora kojima je Deutsche Telekom kupio 16% dionica HT-a i time stekao većinsko vlasništvo nad hrvatskim nacionalnim telekomunikacijskim operatorom s 51% ukupnog vlasništva dionica, koje je DT platio 500.000.000EUR. Valja napomenuti kako je prethodno navedenom prvom fazom privatizacije Hrvatske pošte i telekomunikacija 1999. godine, onih spomenutih 35% dionica pripalo upravo Deutsche Telekom AG koji je prepoznat kao svjetski telekomunikacijski operator i investitor.

Iščitavanjem ugovora može se zaključiti kako se Republika Hrvatska u startu obvezala na bolje uvjete i povlastice prema HT-u u odnosu na buduće operatore. Ono što je HT dodatno stavilo u vodeći položaj jeste to da se RH obvezala da će uložiti sve potrebne napore da HT-u skрати postupak dobivanja potrebnih koncesija i dozvola koje su mu potrebne da izgradi i razvija svoju nepokretnu telekomunikacijsku mrežu te da će se boriti da zaštiti prava vlasništva HT-a na infrastrukturu koju ima u sklopu nepokretne telekomunikacijske mreže, a koju nije izgradio samostalno, nego ju je Deutsche Telekom preuzeo od Republike Hrvatske, što je sve ostale potencijalne igrače u samome startu značajno demotiviralo. Značajan dio ovih ugovora tiče se uvjeta vezanih uz prodaju dionica i s jedne i s druge strane, međutim to nije tema ovoga rada pa ćemo se odmah prebaciti na mobilne komunikacije i uvjete definirane ovim ugovorom.

“RH se obvezala poduprijeti prijenos HT-ove djelatnosti mobilnih telekomunikacija u posebno društvo s ograničenom odgovornošću u potpunom vlasništvu HT-a (HT Mobile) (mmpi.gov, 2022).” Bilo je nekoliko bitnih događaja koji su prethodili sklapanju ovih ugovora, a za nas je važno istaknuti sljedeća dva:

1. donošenje zakona o izmjenama i dopunama Zakona o telekomunikacijama kojim se određuje osnivanje nezavisnog regulatornog tijela za telekomunikacije u Hrvatskoj
2. doneseni su i objavljeni sljedeći podzakonski akti:
 - a) pravilnik o koncesiji za obavljanje djelatnosti u javnim telekomunikacijama, kojim se propisuju načela za trajanje koncesije u telekomunikacijama, načini i uvjeti davanja koncesija, ali i posebne cijene i kakvoća usluga
 - b) pravilnik o naknadi za obavljanje telekomunikacijskih usluga i drugih telekomunikacijskih djelatnosti i načinu plaćanja kojim se propisuje visina naknade za koncesiju i ovlast za privremeno odobrenje za tehničko ispitivanje, ali i za podnošenje prijave za obavljanje telekomunikacijskih usluga i drugih telekomunikacijskih djelatnosti
 - c) pravilnik o naknadi za korištenje radio-frekvencija i uvjetima plaćanja kojim se utvrđuje naknada za upotrebu radijskih frekvencija koju plaća donositelj dozvole za radijsku postaju kao i način plaćanja. “Naknada se određuje prema namjeni i vrsti radijske postaje, frekvencijskom području,

izrečenoj snazi, lokaciji, efektivnoj visini antene kao i području pokrivenosti emisijom (NN, 2022).”

- d) uputstvo o tehničkim uvjetima za izgradnju i korištenje telekomunikacijske infrastrukture kojim se propisuju tehnički uvjeti gradnje i uporabe telekomunikacijske infrastrukture u Republici Hrvatskoj (mmpi.gov, 2022).

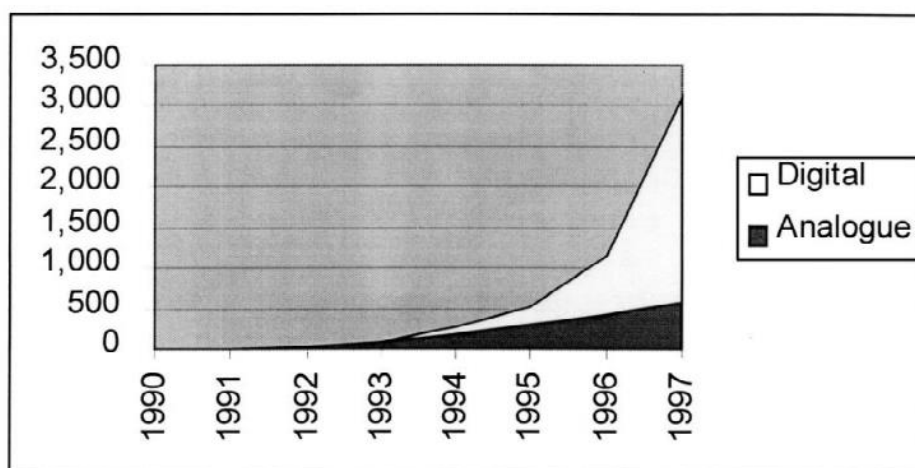
Dio dogovora koji je poprilično zanimljiv, a stavljen je i u ugovor, tiče se državljanstva HT-ovih zaposlenika. Naime, dioničari su rekli da su kao dioničari HT-a suglasni osigurati da HT ostane hrvatsko društvo, bez obzira na činjenicu da je DT većinski vlasnik HT-ovih dionica, a to su s RH dogovorili na način da će HT većinski voditi i njime upravljati prvenstveno Hrvati i to podrazumijeva sve razine upravljanja. Ova stavka ugovora ispunjava se na način da većina zaposlenika, ali i onih koji su zaduženi za nadzor rada, i dalje budu hrvatski državljani (mmpi.gov, 2022). DT se također obvezao i na to da će HT u razdoblju od tri godine, točnije tijekom 2002., 2003. i 2004. godine uložiti najmanje 748 milijuna eura koji su bili potrebni za širenje i razvoj telekomunikacijske djelatnosti, odnosno infrastrukture te dodatno da će poduprijeti HT-ove odluke u slučaju da za dobavljače odaberu primarno hrvatske dobavljače sa sjedištem u RH, ali pod uvjetom da njihove ponude, cijene i kvaliteta usluga budu konkurentne onima stranih dobavljača.

Jedna od značajnijih klauzula koje je RH stavila u ugovore jeste ta da će RH sve dok ima barem jednu dionicu u svome vlasništvu, imati pravo kupiti svu imovinu HT-a po tržišnoj cijeni koju utvrdi nezavisni procjenitelj. Dodano je bitno napomenuti da će se, sve dok RH posjeduje barem jednu dionicu HT-a, na Glavnoj skupštini RH raspravljati, u slučaju da dođe do toga, o likvidaciji HT-a, napuštanju i ukidanju bilo koje ključne koncesije, o preseljenju sjedišta HT-a izvan teritorija RH i o promjeni vlasništva HT-a (mmpi.gov, 2022). Hrvatska se ne smije miješati u donošenje poslovnih odluka ni u svakodnevno vođenje poslova HT-a kako ne bismo imali situacije slične onima prethodno navedenim u Australiji i u Meksiku.

6. RAZVOJ MOBILNIH TELEKOMUNIKACIJA

Budući da je razvoj fiksnih telekomunikacijskih usluga i infrastrukture godinama išao jako sporo i bio je mukotrpan proces i za državu i za korisnike, nitko nije mogao ni slutiti da će mobilne telekomunikacijske usluge doživjeti takav uzlet u tako kratkom vremenu. Gruber u svom prethodno spomenutom članku predviđa da će 20% populacije (s obzirom na stanje tehnološkog razvoja, u to doba poprilično visoka brojka) koristiti mobilne usluge (Gruber, 2000: 1), a današnja istraživanja pokazuju da čak 67% svjetske populacije koristi mobilne usluge, dok na području CEE imamo više mobilnih uređaja, nego što imamo stanovnika.

Na grafu niže možemo vidjeti prikaz broja mobilnih korisnika po godinama, doduše samo za područje CEE, pa možda bude jasnije zašto se Gruberu u to vrijeme brojka od 20% populacije činila velikom.

Source: International Telecommunications Union

Fig. 1. Mobile phone subscribers in CEE (in thousands), by type of technology.

Industrija mobilnih telekomunikacijskih usluga jedna je od najbržerastućih industrija kada govorimo o raznovrsnosti i tehnološkim inovacijama kao i političkim izmjenama (Chung i Yoo, 2015: 2173). Porast korisnika bilo koje usluge, svakom investitoru, vlasniku i poslodavcu je primarni cilj, neovisno o tome čime se bavi, tako da se situacija ne razlikuje ništa ni u telekomunikacijskom sektoru. Prije svega nekoliko desetaka godina, internet, ali i mobilne usluge (uključujući i pozive i SMS-ove), bili su nešto o čemu se slušalo na televiziji i ljudi u pojedinim zemljama, a tako i u Hrvatskoj, nisu mogli zamisliti da će doći doba u kojemu će biti gotovo pa nemoguće funkcionirati, raditi, školovati se i putovati bez telekomunikacijskih usluga, ali danas već imamo prvu generaciju (poznatu i pod nazivom generacija Z) koja je od samog svog rođenja okružena tehnologijom i prva je u potpunosti *tech* generacija.

Investitorima i vlasnicima telekomunikacijskih tvrtki taj značajan i brz porast korisnika je i više nego odgovarao te se u tim trenucima nisu nazirali toliki problemi niti se dalo naslutiti da će u jednom trenutku mreže i infrastruktura postati preopterećeni od količine korisnika i korištenja podataka te da će to, u to doba veliko širenje infrastrukture, danas biti neznatno i da će svakim danom morati raditi na dodatnom širenju iste.

Chung i Yoo u svome istraživačkom članku kažu da su postojeći korisnici, osim što označavaju veličinu mreže, ujedno i glavni faktor utjecaja na nove korisnike u budućnosti, odnosno na sve pojedince koji su voljni priključiti se navedenoj korisničkoj mreži. Prema njihovom mišljenju ovaj utjecaj može biti podijeljen u dvije kategorije: pozitivne mrežne eksternalije i negativne mrežne eksternalije. "Kada je riječ o pozitivnim eksternalijama, podrazumijeva se da novi korisnici koji se priključe postojećoj mreži korisnika pojedinog proizvoda, doprinose proširenju mreže ali i njene vrijednosti, jer vrijednost same mreže i proizvoda raste proporcionalno porastu novog broja korisnika, kako za nove tako i za postojeće korisnike (Chung i Yoo, 2015: 2176)." Stoga, iz svega navedenog možemo zaključiti da se na temelju pozitivne eksternalije, odnosno povećanjem broja postojeće baze korisnika, ujedno povećava i potencijal novih korisnika u budućnosti.

Uz pozitivne eksternalije dotaknuli smo se i negativnih pa bi ih valjalo pobliže objasniti. Chung i Yoo negativne eksternalije vide na način da se porastom broja novih pretplatnika ne može generirati pozitivan učinak, odnosno pozitivna eksternalija, beskonačno dugo. "Nakon određenog broja novih priključaka i akvizicija, novi dodatni korisnici mogu prouzročiti to da mreža postane pretrpana, odnosno zasićena čime gubi na kvaliteti i brzini prvotne usluge zbog čega i postojeći, ali i novi korisnici gube budući da su se zbog tog benefita (primjerice brzine i lakše povezanosti) i odlučili priključiti postojećoj bazi korisnika, a što je umjesto pozitivnog efekta i novih zadovoljnih korisnika, u konačnici ipak dovelo do negativnog učinka i kontra efekta te prouzročilo pretrpanu mrežu i povećan broj korisničkog nezadovoljstva.

Kako bi teleoperatori povećali broj zadovoljnih korisnika, a svoju mrežu ipak održali stabilnom i pouzdanom u trenucima kada je to njihovim pretplatnicima najpotrebnije, morali su, a moraju i danas, pronalaziti brojne načine kako poboljšati i proširiti infrastrukturu koju imaju u svome vlasništvu.

7. TELEOPERATORI U REPUBLICI HRVATSKOJ

Kako smo već u jednom dijelu rada naveli, telekomunikacijski sektor je jedna od najbrže rastućih industrija u kojoj do promjena dolazi svakih nekoliko mjeseci, a ponekada i češće. Ove promjene odnose se kako na zaposlene u ovom sektoru, tako i na one koji ne rade u tom sektoru, nego samo koriste telekomunikacijske usluge. Jako teško je pratiti i ostati u ravnoteži usporedo sa svim promjenama do kojih dolazi u tehnološkom razvoju, internim i eksternim akterima, institucionalnim pravilima i zakonima, ali i značajnijim ekonomskim i političkim snagama (Brock i Gerald, 1994: 491).

1991. godine s radom u Hrvatskoj započinje MOBITEL koji je ujedno bio i prva mobilna mreža u RH, a koji je kasnije postao HT Mobitel i omogućavao je telefoniranje u *roamingu*, tada samo u Sloveniji, ali su se ubrzo pojavili problemi s prisluškivanjem razgovora zbog problema na istim frekvencijama koje su se koristile i u Sloveniji i u Hrvatskoj pa je opcija *roaminga* privremeno stopirana. 31. ožujka 2005. godine, 6000 aktivnih korisnika prebačeno je u T-Mobile mrežu. Nakon MOBITELA, na scenu dolazi već spomenuti Cronet, a potom na tržištu ostaje samo T-Mobile kojemu se 1999. pridružuje Vipnet.

U novije vrijeme pojavili su se i *sub-brandovi* velikih teleoperatora - Simpa i Bonbon kao sestrinske firme T-Mobilea te Tomato koji se pojavljuje 2006. godine kao sestrinska tvrtka Vipneta.

7.1. T-HT

U Hrvatskoj je, prije privatizacije, bio aktivan samo jedan teleoperator, Hrvatska pošta i telekomunikacije, koji je nakon privatizacije preimenovan u Hrvatski telekom, a koji je, kako smo prethodno naveli, od 2001. godine u većinskom vlasništvu Deutsche Telekomu te je 2004. promijenio i naziv u T-HT i tako službeno postao dijelom DT-a. 2006. godine T-HT preuzima Iskon Internet, a 2019. i EVOtv koji je do tada bio u vlasništvu Hrvatske pošte. Trenutno je najveći pružatelj telekomunikacijskih usluga u Hrvatskoj, a uz pružanje elektroničkih komunikacijskih usluga radi i na projektiranju i izgradnji elektroničkih komunikacijskih mreža. Kao dio HT Grupe smatraju se poduzeća Hrvatski Telekom, Iskon Internet, Optima Telekom, KDS te HT Produkcija, a broji nešto više od 5600 zaposlenih.

7.2. A1 HRVATSKA

1. srpnja 1999. hrvatskom tržištu se pridružio i Vipnet d.o.o., novi igrač na sceni i konkurent koji je pokušao razbiti dotadašnje predrasude o telekomima kao nečemu apstraktnom za krajnjeg korisnika.

Vipnet je svojom komunikacijom, ali i ponudom, unio značajne promjene na tržište i postao *brand* koji razumije potrebe svojih korisnika i tržišta, a ujedno je bio i prvi operator koji je u Hrvatsku donio *prepaid* (usluga na bonove) uslugu svojim korisnicima. Uzdrmao je tržište budući da je donio niže cijene mobilnih uređaja, kao i samih tarifa. Prije Vipneta, Hrvati su morali donositi potvrde o plaćenom porezu na uređaje koje su kupili u inozemstvu, mogli su imati isključivo *postpaid* tarife (tarife na pretplatu) zbog kojih su morali potpisivati ugovore i obvezati se na redovito plaćanje visokih iznosa. Do tada mobilni korisnici u RH također nisu mogli primiti SMS poruke bez aktivne SMS pretplate koja je tada iznosila 24 kune, a koju je tadašnji Cronet naplaćivao. Novost je također bila i prva Služba za korisnike koja je radila 24 sata na dan, kao i usluga prikaza broja pozivatelja koja se do tada naplaćivala čak 44 kune. Vipnet je bio prvi teleoperator u Hrvatskoj koji je doveo i čiji su ljudi osposobili uslugu SMS parking 2001. godine, a koju nas većina danas koristi. Vipnet je na tržište donio i uslugu MMS poruke, 2002. godine, ali i GPRS uslugu koja je promijenila dotadašnji način *surfanja* te omogućila da se pristup internetu naplaćuje prema prenesenoj količini podataka, kako to i danas poznajemo, a ne prema vremenu provedenom *online*. Vipnet je počeo kao mali *start-up* koji je ubrzo prerastao samoga sebe i pretvorio se u korporaciju koja danas broji gotovo 2000 zaposlenih. 2018. godine mijenja ime u A1 čime u svakom pogledu postaje dio A1 Telekom Austria Grupe koja sveukupno posluje u sedam država i broji 25 milijuna korisnika.

7.3. TELEMACH

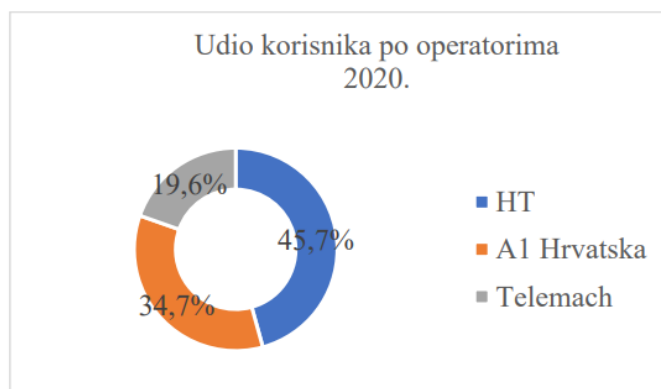
Treći operator, ujedno i najmanji, koji se pojavio 2005. godine na hrvatskoj sceni bio je Tele2, sada poznatiji kao Telemach, a koji danas posluje u 11 zemalja. Krajem svibnja 2019. United Media Grupa (UMG), koja slovi za vodećeg telekomunikacijskog operatora u jugoistočnoj regiji, a ujedno je i vlasnik Nove TV i N1 televizije koja uključuje i Sport klub kanale, kupila je Tele2 Hrvatska mobilnog operatora, a od 1.1.2021. Tele2 Hrvatska je i službeno promijenio naziv u Telemach Hrvatska pod kojim danas posluje. Vjerojatno manji broj ljudi zna da Tele2 Hrvatska nikada nije ni bio hrvatski teleoperator, nego ga je osnovao švedski poduzetnik. Ono što današnji Telemach Hrvatska kaže za sebe jeste da je njihov glavni cilj svojim korisnicima pružati vrhunsku uslugu koja će imati najbolji omjer cijene i kvalitete (Telemach, 2022).

Svi manji operatori koji su poslovali samostalno na području RH u međuvremenu su kupljeni od strane tri prethodno navedena i najveća operatora, a ovime mislimo na B.net, Optimu, AMIS i druge i slične firme. Kako možemo vidjeti iz svega navedenog o operatorima koji posluju u Hrvatskoj, možemo zaključiti da sva tri imaju vrlo slične poslovne ciljeve, a to su što bolji omjer cijene i kvalitete

(*best buy*), što veće količine interneta kako bi maksimalno zadovoljili potrebe svojih korisnika, maksimalnu brzinu i stabilnost interneta, ali i cijele mreže. Budući da se svi isprepliću međusobno u gotovo svim područjima, krajnjim korisnicima je vrlo teško donijeti konačnu odluku o tome čiju uslugu će koristiti i privatno, ali i poslovno te u konačnici izbor uglavnom pada na onog operatora koji na traženoj adresi ima bolju mrežnu pokrivenost signalom i veću kvalitetu infrastrukture koja je danas ključna, posebno poslovnim korisnicima.

Ono što možemo reći iz današnje perspektive jeste da će da će gotovo sve usluge u bližoj budućnosti imati neograničene količine podatkovnog prometa budući da želje i potrebe korisnika svakim danom idu sve više u tom smjeru, a brzine interneta više neće moći biti zadovoljene putem infrastrukture kao što je parica, nego će se infrastruktura i na postojećim lokacijama morati mijenjati i poboljšavati budući da se postojeći korisnici, ali i korisnici koji se nalaze na nekim rubnijim područjima gradova, osjećaju diskriminirano budući da plaćaju iste mjesečne naknade na svoje pakete, kao i ostatak korisnika koji se nalazi na kabelskoj ili optičkoj infrastrukturi, a koji samim time imaju i znatno veće brzine interneta, koje su ponekad i do 10 puta brže. Korisnik više nije kao u prošlosti vezan uz pojedinog operatora, iako još uvijek postoji određeni broj i takvih korisnika, i uslugu će uzeti kod onog operatora koji mu ponudi kvalitetniju uslugu, nižu cijenu, ali i fleksibilnost koja je danas zbog načina života, ali i brzih ekonomskih promjena značajnija i važnija nego ikada prije. Fleksibilnost uključuje i podrazumijeva da korisnik može aktivirati uslugu kod željenog operatora bez ugovorne obveze te da zbog toga ne plaća ništa višu mjesečnu naknadu, ali i da ima mogućnost preseliti svoju uslugu s jedne adrese na drugu, kao i staviti je u stanje mirovanja u određenom godišnjem periodu u slučaju da jedno vrijeme neće boraviti na prijavljenoj adresi i ne želi da mu dolaze računi u tom razdoblju. Iako su operatori, kao i sve druge firme, uvijek tvrdili da su tu zbog korisnika, sada je više nego ikada to tako i svaka ponuda koju slažu, kreira se isključivo zbog korisničkih potreba, a čemu je pridonijela tržišna konkurentnost.

Slika 3.: Udio korisnika po operatorima u 2020.

Izvor: Božić (2019.)

8. REGULATORNE AGENCIJE U TELEKOMUNIKACIJSKOM SEKTORU

Tyler, Letwin i Roe (1995) postavljaju najosnovnije pitanje, koje je ujedno i polazišna točka kada govorimo o regulatornim tijelima, a to je treba li regulator intervenirati i poticati inovacije ili ne. Jedan dio ljudi misli kako regulatorna tijela, u tadašnje vrijeme Vlade, trebaju iskoristiti svoju političku moć i pokretati inovacije, dok drugi dio smatra kako to nije posao regulatornog tijela i da se trebaju maksimalno udaljiti jer su previše pristrani (Tyler, Letwin i Roe, 1995: 14). Njih trojica ističu tri pristupa koja Vlada kao regulatorno tijelo može imati, a to su:

- a) pristup „regulator kao pokrovitelj“ što znači da regulatorno tijelo treba prepoznati inovacije koje imaju najviše potencijala, a sve prepreke koje stoje na putu realizacije mora svesti na minimum i omogućiti potrebne resurse
- b) pristup „uništavač prepreka“ koji ima istu zadaću kao i „regulator pokrovitelj“, ali tu je i dodatna obveza da poveže inovatore s različitim organizacijama koje pogoduju razvoju
- c) pristup „na dohvata ruke“ koji nastoji minimalizirati ulogu regulatora u donošenju odluka, ali inovatori znaju da mogu računati na njega u slučaju da ga zatrebaju (Tyler, Letwin i Roe, 1995: 14).

Problem za realizaciju bilo čega navedenog je taj što regulatorna tijela nisu bila nezavisna, točnije dolazila su iz Vlade pa je njihova politika bila dosta pristrana u pojedinim slučajevima, što je značilo da će oni koje favoriziraju imati pogodnosti kada se radi o fleksibilnosti cijena ili o dodjeli frekvencija.

Osnivanje neovisnih regulatornih agencija bilo je neophodno jer su prije njihovog nastanka Vlade bile u prebliskim odnosima s velikim firmama čiju regularnost su trebali nadzirati što svakako nije bilo objektivno. Ti odnosi su se gradili na uzajamnim uslugama u smislu da bi vlade štatile pojedine firme od konkurencije, a od njih bi zauzvrat dobili novce, njihove usluge bez naknade, kao i radna mjesta za svoje bližnje što se dolaskom regulatornih agencija promijenilo (Thatcher, 2011: 962).

Glavno regulatorno tijelo u Hrvatskoj, kada govorimo o telekomunikacijskom sektoru, smo već spomenuli, a radi se o Hrvatskoj regulatornoj agenciji za mrežne djelatnosti (u nastavku HAKOM). Za razliku od ostalih definicija, onih za HAKOM nismo pronašli u nekoliko desetaka oblika, a kao najjedostavnija i najobuhvatnija pokazala se upravo ona koju smo pronašli na HAKOM-ovoj službenoj stranici, koja kaže da je HAKOM “nacionalna regulatorna agencija za obavljanje regulatornih i drugih poslova u okviru djelokruga i mjerodavnosti propisanih Zakonom o elektroničkim komunikacijama, Zakonom o poštanskim uslugama i Zakonom o regulaciji tržišta

željezničkih usluga i zaštita prava putnika u željezničkom prijevozu (HAKOM)”. Više o njegovoj ulozi, kao aktera u zakonodavnom procesu, ćemo reći i dotaknuti se u nastavku rada.

Europske regulatorne agencije se razliku od onih na državnim razinama jer su ograničenije i bolje funkcioniraju u mrežnom sustavu, nego samostalno te su nejednake naspram nacionalnih, a države članice nad europskim agencijama imaju veliku nadmoć i kontroliraju ih. Ono što je pomalo iznenađujuće jeste činjenica da agencije na nacionalnoj razini često imaju veće budžete od onih europskih što svakako iznenađuje (Thatcher, 2011; 798).

Ono što je poveznica i europskim i nacionalnim regulatornim agencijama jeste da je u oba slučaja važna neovisnost njihovih dužnosnika i ispravnost procesa donošenja odluka, a Thatcher (2011) navodi da je jako bitno da neovisne regulatorne agencije budu stranački izolirane od vladajućih jer su i nastale upravo zbog toga da osiguraju jačinu donesenih odluka budući da uživaju veći kredibilitet zbog svoje transparentnosti (Thatcher, 2011: 95). Neke od neovisnih regulatornih agencija u Europi su OFTEL (Britanija), ART (Francuska), RegTP (Njemačka), AGCOM (Italija), dok je u hrvatskoj to HAKOM.

O regulatornim tijelima, ali i poboljšanju cjelokupnog procesa govorili su i Levy i Spiller (1996), a komparacija koju su radili u knjizi vršena je na pet zemalja: Jamajci, Ujedinjenom Kraljevstvu, Čileu, Argentini i Filipinima (Levy i Spiller: 1996: 154). Glavno pitanje na koje su autori pokušali dati odgovor jeste u kojem opsegu je djelovanje telekomunikacijskog sektora regulirano i pod utjecajem državnih institucija? Krenuli su od činjenice da je dobar dio telekomunikacijskih investicija ranjiv zbog eksproprijacije, ali i toga da velik dio telekomunikacijskih investicija tone. A zaključak je bio taj da za političare, korisnici bilo kojeg telekoma predstavljaju cijelu skupinu potencijalnih birača što znači da bi političari u određenim situacijama mogli doći u napast da iskoriste donošenje nekih novih tarifnih propisa, koji bi potencijalno bili na štetu vlasnika telekomunikacijskih tvrtki, a sve zbog prikupljanja glasova. Također u zemljama CEE regulatorne i operativne funkcije, odnosno uloge, nisu bile razdvojene, a telekomunikacije su zajedno s poštom, bile nadzirane i regulirane od strane istog tijela, točnije od Uprave pošte, telegrama i telefona (PTT), a *provideri* (pružatelji usluga) u CEE zemljama su konstantno pokušavali stvoriti strukturne promjene dok i je jedan od glavnih ciljeva bio usvojiti upravljački, regulatorni i organizacijski sustav koji su 1980-ih razvile zemlje Zapada, a za tu reorganizaciju je bilo potrebno ispuniti četiri sljedeća koraka:

1. razdvajanje regulatornih od operativnih funkcija što bi dovelo do slobodnog tržišta i natjecanja
2. razdvajanje poštanskih od telekomunikacijskih usluga
3. liberalizacija tržišta

4. privatizacija kojom bi privatni investitori dobili motivaciju uložiti svoja sredstva u razvoj i poboljšanje infrastrukture jer država nije imala kapacitete za takvo nešto niti je to bio jedan od prioriteta.

9. AKTERI U TELEKOMUNIKACIJSKOM SEKTORU I NJIHOVA ULOGA U ZAKONODAVNOM PROCESU

Pojam akter u svakodnevnom životu označava sudionika u nekom određenom događaju. Akteri su osobe, odnosno institucije, koje sudjeluju u predlaganju, kreiranju, stvaranju, a na kraju i realizaciji pojedinih odluka. U formalne aktere ubrajamo sve one osobe i institucije, koji mogu direktno utjecati na donošenje pojedine odluke, odnosno njenu izmjenu, to su pojedinci koji su visokopozicionirani. Primjer za neke od formalnih aktera bi bili ministri, premijer, predsjednik, klubovi zastupnika, Hrvatska regulatorna agencija i tome slično. U neformalne aktere ubrajamo one aktere koji nemaju toliku moć kao formalni, njihovi se zahtjevi nešto teže i sporije realiziraju, ako uopće dođe do toga. U neformalne aktere ubrajamo neke nevladine organizacije, sindikate i slično.

Tri najveća operatora u Hrvatskoj smo već prethodno naveli i ukratko objasnili njihove ciljeve i poslovanja, a u ovom dijelu rada ćemo pokušati prikazati njihovu ulogu u zakonodavnom procesu, kao i u manjim izmjenama do kojih dolazi kada je riječ o njihovim postojećim ili novim uslugama koje stavljaju na tržište. Operatori bi svakako spadali u skupinu neformalnih aktera budući da nemaju moć odlučivanja, ali su jednim dijelom dio procesa, točnije kada je riječ o javnoj raspravi, budući da se svi ovi zakoni odnose na svakog od njih. Jedan od naših sugovornika iz HAKOM-a, potvrdio nam je da se Uprave telekoma obično sastoje od pet do sedam članova koje imenuje Nadzorni odbor običnom većinom glasova, a najvažniji od formalnih aktera u telekomunikacijama jeste Ministarstvo mora, prometa i infrastrukture.

„Ministarstvo je tijelo koje izrađuje prijedloge strategija, studija, smjernica, programa i provedbenih planova te u vezi s njihovom provedbom obavlja sljedeće poslove:

- usklađuje i nadzire rad svih nositelja pojedinih mjera i aktivnosti u provedbi strategije, smjernica, programa i provedbenih planova
- može davati HAKOM-u smjernice za provedbu utvrđenih načela i ciljeva politike razvoja elektroničkih komunikacija, pri čemu tim smjernicama, koje se moraju objaviti na javno dostupan način, ne smije utjecati na donošenje odluka HAKOM-a
- obavlja i druge poslove vezane uz provedbu utvrđenih načela i ciljeva politike razvoja elektroničkih komunikacija (NN, 2022).”

Ministarstvo priprema propise za provedbu zakona, koje je ovlašten donositi ministar. Za potrebe izrade prijedlog tih propisa i prijedloga akata, ministar može osnivati povjerenstva, imenovati članove i tajnike povjerenstva, ali i uređivati način rada povjerenstva. Ministarstvo predstavlja Republiku Hrvatsku u europskim i međunarodnim organizacijama i institucijama u području elektroničkih komunikacija i informacijskog društva te je odgovorno za provedbu međunarodnih ugovora,

sporazuma i konvencija iz područja elektroničkih komunikacija i informacijskog društva. Ministarstvo i HAKOM sudjeluju u radu upravnih i radnih tijela tih međunarodnih organizacija i institucija (NN, 2022).

Navedeno Ministarstvo se sastoji od kabineta ministra, a koji je u ovom trenutku Oleg Butković, dok osim spomenutog kabineta ministra, Ministarstvo se sastoji i od uprave kojoj je puni naziv Uprava zračnog prometa, elektroničkih komunikacija i pošte, a kojoj je trenutni ravnatelj Krešo Antonović. Uprava priprema nacрте prijedloga zakona i drugih propisa iz svoga djelokruga, obavlja poslove procjene učinka propisa iz svog djelokruga, izrađuje prijedloge strategija, studija, smjernica i programa razvoja iz svoga djelokruga. Uprava također priprema prijedloge mjera i planova za razvoj i poboljšanje u području elektroničkih komunikacija, ali i surađuje u pojedinim sporazumima i programima za korištenje sredstava europskih strukturnih i investicijskih fondova u dijelu koji se odnosi na razvoj elektroničke komunikacijske infrastrukture, elektroničkih komunikacijskih mreža i usluga i još mnogo toga (NN, 2022). Navedena uprava dijeli se na dva sektora – na sektor zračnog prometa i sektor elektroničkih komunikacija. Nas u ovom radu naravno zanima ovaj drugi.

Sektor elektroničkih komunikacija sastoji se od službe elektroničkih komunikacije i od službe poštanskih usluga, dok se služba elektroničkih komunikacija, na čelu sa svojim voditeljem, dijeli na odjel za strategije i programe u elektroničkim komunikacijama te odjel pravnih i međunarodnih poslova. Sektor elektroničkih komunikacija “predlaže i izrađuje nacрте prijedloga zakona i drugih propisa iz područja elektroničkih komunikacija, radijske opreme i elektromagnetske kompatibilnosti, osigurava i provodi utvrđenu politiku i primjenu zakona i drugih propisa iz područja elektroničkih komunikacija...(NN, 2022)”, dok Odjel za strategije i programe u elektroničkim komunikacijama “Odjel za strategije i programe u elektroničkim komunikacijama obavlja stručne i tehničke poslove koji se odnose na sudjelovanje u izradi nacрта prijedloga zakona i drugih propisa iz područja elektroničkih komunikacija i svemu prethodno navedenom (NN, 2022).”

U prošlosti su sve odluke donošene i regulirane od strane državnih tijela i u to vrijeme procesi nisu bilo toliko poznati javnosti niti dostupni kao što je to postao slučaj s nastankom nezavisnih regulatornih agencija, što pokazuju i neke studije. Maggetti (2009) navedene agencije vidi kao treću silu u regulatornom procesu koje vode glavnu riječ u konstituiranju odvojenih skupina aktera od izabраниh političara (Maggetti, 2009; 451 prema Thatcher, 2005).

HAKOM je regulatorno tijelo elektroničkih komunikacija koje vide kao dosta kompleksno područje. “Većina zadaća i poslova obavljaju se kao javne ovlasti u skladu sa zakonima za čiju je provedbu HAKOM nadležan. To su primarno Zakon o elektroničkim komunikacijama (ZEK) i Zakon o mjerama za smanjenje troškova postavljanja elektroničkih komunikacijskih mreža velikih brzina, a

HAKOM donosi i mnoge pravilnike na temelju spomenutih zakona te sudjeluje u provedbi drugih zakonskih i podzakonskih propisa (HAKOM).” Neka od područja aktivnosti koje pokriva ovo regulatorno tijelo su: regulacija tržišta, rješavanje sporova među operatorima, razvoj i izgradnja elektroničke infrastrukture, usluge u telekomunikacijama kao i *roaming*, kvaliteta i sigurnost mreža i usluga, ali i zaštita krajnjih korisnika kao i provedba inspeksijskog tržišnog nadzora i suradnja u radu s međunarodnim tijelima za elektroničke komunikacije (HAKOM, 2022).

Maggetti je u svome članku pokušao odgovoriti na nekoliko pitanja, a ona čiji se odgovori tiču nas su: Jesu li nezavisne regulatorne agencije više u središtu u odnosu na druge aktere u zakonodavnom procesu? i u kojoj fazi zakonodavnog procesa su najviše u centru događaja? Istraživanje je radio na tri zemlje: Nizozemskoj, Švicarskoj i Švedskoj. Istraživanjem dolazi do zaključka da su nezavisne regulatorne agencije u središtu u svakoj fazi te da političko odlučivanje drže „pod povećalom“ i aktivno sudjeluju tijekom cijelog procesa, a „posebno su aktivni tijekom postavljanja dnevnog reda i pred raspravu“ (Maggetti, 2009; 465). U svakome djelovanju i obavljanju regulatornih poslova, HAKOM je obvezan poduzimati sve primjerene mjere, primjenjujući načela objektivnosti, transparentnosti, nediskriminacije i razmjernosti, kako bi se ostvarila regulatorna načela i ciljevi, a posebno:

- sprječavanje diskriminacije u postupanju prema operatorima elektroničkih komunikacijskih mreža i usluga u sličnim okolnostima
- zaštitom tržišnog natjecanja na dobrobit krajnjih korisnika usluga i promicanjem tržišnog natjecanja temeljenog na infrastrukturi
- promicanje djelotvornih ulaganja i inovacija u novi i naprednu infrastrukturu
- poticanje međusobnog djelovanja elektroničkih komunikacijskih mreža i elektroničkih komunikacijskih usluga.

“Agencija promiče tržišno natjecanje u obavljanju djelatnosti elektroničkih komunikacijskih mreža i usluga te elektroničke komunikacijske infrastrukture i povezane opreme, kao i interese korisnika usluga na način da:

- osigurava pristup univerzalnim uslugama za sve korisnike usluga
- osigurava visoku razinu zaštite krajnjih korisnika usluga u njihovim odnosima s operatorima
- osiguravanjem visoke razine zaštite osobnih podataka i privatnosti
- poticanjem davanja javnih obavijesti , posebno u pogledu objave i transparentnosti cijena i uvjeta korištenja javno dostupnih elektroničkih komunikacijskih usluga

Agencija u suradnji s drugim nadležnim institucijama i nacionalnim regulatornim tijelima, također doprinosi i razvoju unutarnjeg tržišta Europske unije.

“Sve aktivnosti definirane su na temelju Strategije HAKOM-a za razdoblje 2019. – 2021. Kao glavni strateški ciljevi prepoznati su promicanje interesa potrošača (korisnika), poticanje učinkovitog tržišnog natjecanja, inovacija i investicija, razvoj unutarnjeg tržišta EU-a i stvaranje poslovne i operativne izvrsnosti. Inspekcijske ovlasti osiguravaju nadzor i kontrolu tržišta te brzu reakciju kod uočenih nepravilnosti na tržištu. Isto tako, HAKOM je nadležan rješavati pojedinačne sporove između krajnjih korisnika i davatelja usluga (HAKOM, 2022).”

“Vlada Republike Hrvatske donosi strategije, studije, smjernice i programe kojima se utvrđuju temeljna načela i ciljevi politike razvoja elektroničkih komunikacija u Republici Hrvatskoj te određuju nacionalni prioriteti u planiranju gradnje, postavljanja i korištenja javnih elektroničkih komunikacijskih mreža i elektroničke komunikacijske infrastrukture i povezane opreme te razvoja elektroničkih komunikacijskih usluga od posebnog interesa za Republiku Hrvatsku (NN, 2022).”

Osim navedenog, Vlada Republike Hrvatske također donosi i planove za provedbu utvrđenih načela i ciljeva politike razvoja elektroničkih komunikacija u Hrvatskoj.

Jedna od važnijih agencija u EU jeste Agencija Europske unije za mrežnu i informacijsku sigurnost (ENISA) koja je stručni centar za kibernetičku sigurnost u Europi. Agencija pomaže Europskoj uniji i njenim državama članicama u boljem opremanju i pripremama za sprečavanje, otkrivanje i odgovor na probleme informacijske sigurnosti. Od 2004. godine surađuje s državama članicama, a privatnom sektoru pomaže u rješenjima i savjetovanju (EU, 2022).

10. ZAKONODAVNI PROCES U TELEKOMUNIKACIJSKOM SEKTORU

Zakonodavni proces u telekomunikacijskom sektoru je definiran Ustavom Republike Hrvatske i posebnim propisima. Istražili smo ga putem dostupnih dokumenata od kojih je jako mali broj specificiran isključivo za telekomunikacije, nego više govore općenito o zakonodavnom procesu, koji se naravno ne razlikuje previše od drugih, ali smo htjeli dodatno provjeriti i biti sigurni kako stoje stvari kada je riječ o telekomima.

Kako bismo došli do potrebnih informacija, razgovarali smo i proveli kratki strukturirani intervju od svega pet pitanja koja su nam nedostajala da dobijemo širu sliku o procesu. Sugovornici su nam bili članovi pravne službe jednog od teleoperatora koji posluje u Hrvatskoj, a u dogovoru s njima u ovome radu nećemo navoditi identitet, kao ni ime tvrtke.

1. Kako izgleda zakonodavni postupak u telekomunikacijama?

Zakonodavni proces sastoji od nekoliko faza, a prva od njih je procjena potrebe donošenja novog propisa ili izmjene postojećeg propisa. Ova faza nalazi se u nadležnosti tijela javne uprave koje je nadležno za pojedino upravno područje, to tijelo se naziva stručni nositelj izrade zakona. Kada govorimo o slučaju Zakona o elektroničkim komunikacijama, to je naše resorno ministarstvo – Ministarstvo mora, prometa i infrastrukture.

Nakon prve faze, ukoliko se procijeni da je potrebno donijeti novi propis ili izmijeniti postojeći, utoliko slijedi faza izrade nacrt zakona koje može uključivati i ustrojavanje radne skupine, što nije obvezno.

Potom slijedi objava tog nacrt na javnom savjetovanju, odnosno na stranicama e-savjetovanje (<https://savjetovanja.gov.hr/>). Obveza provođenja javnog savjetovanja propisana je Zakonom o pravu na pristup informacijama i vrijedi za sve. Javno savjetovanje traje u pravilu 30 dana i nakon toga stručni nositelj izrade obrađuje sve komentare i eventualno mijenja nacrt.

Nakon javnog savjetovanja taj se nacrt šalje svim nadležnim tijelima koja mogu dati svoje primjedbe te se u slučaju nesuglasica između ministarstava to mora riješiti na koordinaciji Vlade ili ako se ni tu ne postigne dogovor, na užem kabinetu Vlade.

Kada je postignut dogovor prijedlog Zakona uvrštava se na sjednicu Vlade i ako ga Vlada usvoji, taj prijedlog se zatim šalje u saborsku proceduru.

Postupak donošenja zakona u Saboru u pravilu se provodi u dva čitanja, ali iznimno je moguće provesti i treće čitanje, odnosno po potrebi se zakon može donijeti po hitnom postupku, što znači da se prvo i drugo čitanje objedinjuju. Ovo se često događa kada je potrebno u određenom roku donijeti zakon radi usklađenja s EU regulativom.

Nakon glasovanja i donošenja zakona u Saboru, zakon, kao i svaki drugi, mora biti objavljen u Narodnim novinama te u pravilu stupa na snagu osmi dan nakon objave u Narodnim novinama, osim ako nije drukčije definirano.

2. Kako izgleda javno savjetovanje u ovome sektoru?

Što se tiče postupka javnog savjetovanja, to nije postupak donošenja pojedinačne odluke (pojedinačna odluka je recimo rješenje inspektora HAKOM-a kojim nam nalaže da nešto napravimo u određenom roku), nego je to postupak u kojemu svi građani, i fizičke i pravne osobe, mogu iznositi svoje komentare i prijedloge. Razlika je u tome što u slučaju donošenja pojedinačne odluke nezadovoljna strana ima pravo na neki pravni lijek, u pravilu je to žalba na neko više tijelo ili u određenim slučajevima, pokretanje upravnog postupka pred Upravnim sudom.

U postupcima javnog savjetovanja stručni nositelj izrade zakona po završetku javnog savjetovanja mora objaviti sve komentare i odgovore na svaki komentar, ali sudionici u savjetovanju nemaju pravo pokretanja bilo kakvog žalbenog postupka. U konačnici, Hrvatski sabor kao predstavničko tijelo ima odlučujuću ulogu i može izmijeniti prijedlog zakona, vratiti ga Vladi na doradu ili izglasati da je protiv donošenja takvog zakona.

3. U slučaju da Sabor odbaci tražene izmjene, imate li pravo na žalbu, kao stranka na čije poslovanje novodoneseni zakon značajno utječe?

Nakon što zakon bude izglasan i objavljen u Narodnim novinama te stupi na snagu, obvezuje sve i nitko se ne može pozivati na to da nije bio upoznat s odredbama zakona, bez obzira je li doista pročitao sam zakon pa nakon javne rasprave shvatio da mu ipak nešto ne odgovara. Upravo objava u Narodnim novinama služi za to da se svima pruži mogućnost upoznavanja s odredbama zakona i usklađenjem svog postupanja s obvezama koje mu zakon propisuje.

4. U slučaju da novodoneseni zakon dovodi do značajnijih izmjena u dotadašnjem poslovanju i utječe na same korisnike, jeste li dužni obavijestiti svakog svog korisnika ponaosob?

Kada novi Zakon o elektroničkim komunikacijama (ZEK) stupi na snagu, i mi kao operator i naši korisnici ćemo morati primjenjivati sve nove obveze koje ZEK donosi. Mi nismo dužni korisnike obavještavati o stupanju na snagu bilo kojeg zakona ili pravilnika, ali obično izmjene zakona i pravilnika zahtijevaju usklađenje naših Općih uvjeta poslovanja.

5. Što podrazumijevaju Opći uvjeti poslovanja?

Opći uvjeti poslovanja su naš osnovni dokument kojim uređujemo ugovorni odnos s krajnjim korisnikom, a zajedno s cjenikom, uvjetima korištenja pojedine usluge i zahtjevom za zasnivanje pretplatničkog odnosa čine pretplatnički ugovor. U slučaju izmjene Općih uvjeta poslovanja moramo sve korisnike obavijestiti 30 dana prije o tim izmjenama, a ako se radi o izmjenama koje su nepovoljne za korisnike, tada korisnike moramo obavijestiti i da imaju pravo na raskid ugovora bez naplate

naknade za prijevremeni raskid ugovora. Međutim, ako su izmjene posljedica usklađenja sa ZEK-om ili nekim drugim propisom tada korisnici nemaju pravo na raskid bez penala.

Da sumiramo intervju, kao i državne dokumente kroz koje smo prošli. Ministarstvo mora, prometa i infrastrukture ima ovlasti predlagati nove zakone, ali i izmjene postojećima u slučaju da te izmjene smatra važnima i korisnima za poboljšanje određenog dijela poslovanja. Nakon što navedeno Ministarstvo predloži zakone i izmjene, prijedlog se šalje svim akterima koji su ili će biti obuhvaćeni tim izmjenama, dakle obvezno obavještava teleoperatore, kao i HAKOM. Nakon što spomenuti akteri, odnosno njihove pravne službe pregledaju dostavljene prijedloge, mogu unositi svoje komentare, argumente za i protiv, kao i predlagati neke svoje nadopune dostavljenog prijedloga za što imaju unaprijed definirane rokove. Nakon što svi dobiju na uvid prijedlog, slijedi javna rasprava na kojoj se raspravlja o željama i prijedlozima i jedne, ali i druge strane, odnosno kako države, tako i privatnog sektora. U trenutku kada javna rasprava završi i akteri se uspiju usuglasiti i postići dogovor ili kompromis, korigirani prijedlog zakona dostavlja se Saboru koji potom izglasava ili odbija zakone. Ovo je zapravo dio koji najvećim dijelom koči i usporava sve potrebne izmjene budući da Sabor, odnosno saborski zastupnici, imaju značajno velik broj prijedloga i akata kroz koje moraju proći i koje moraju izglasati, a za koje su naravno potrebne zakonom propisane većine, odnosno potrebna je prisutnost određenog dijela saborskih zastupnika u samom Saboru.

Budući da su telekomunikacije sektor koji je u Hrvatskoj gotovo u potpunosti privatiziran, a već smo naveli poprilično usporen proces donošenja samog zakona, da bi se tome doskočilo, dogovoreno je da će se neki od posebnih zakona uređivati pravilnicima koje donosi i utvrđuje HAKOM, kao što je primjerice Pravilnik o naknadi za obavljanje telekomunikacijskih usluga i drugih telekomunikacijskih djelatnosti i načinu plaćanja.

11. ZAKLJUČAK

Nakon što smo prošli kroz svu navedenu literaturu i sagledali funkcije i uloge svih aktera u telekomunikacijskom sektoru, rekli bismo da smo jednu hipotezu uspjeli potvrditi, dok je druga ipak opovrgnuta. Hipoteza koju smo potvrdili jeste ta da je u Hrvatskoj proces donošenja zakona na području elektroničkih komunikacija značajno usporen te da akteri još uvijek nisu dovoljno dobro upoznati sa samim djelovanjem i važnosti telekomunikacijske industrije, dok je s druge strane regulacija istih na značajno višoj razini. Koliko god stvari izgledale smislenije sada, nego u prošlosti još uvijek telekomunikacije nisu zavidno pozicionirane na listi prioriteta hrvatskog zakonodavstva, odnosno formalnih aktera i vrlo vjerojatno bi sve stagneralo da nemamo regulatornu agenciju (HAKOM) koji nadzire rad davatelja usluga i ujedno predlaže izmjene i poboljšanja u poslovanju.

Druga hipoteza, ona koju nismo uspjeli dokazati, glasi da su EU regulatorna tijela pozitivno utjecala na zakonodavni proces u Hrvatskoj. Istraživanje je pokazalo da EU nema zavidna regulatorna tijela, a i ona koja ima, nemaju tolike ovlasti na države članice, tako da više doprinosa imaju nacionalne regulatorne agencije od onih europskih što znači da EU regulatorna tijela nisu gotovo nikako utjecala na zakonodavni proces u Hrvatskoj.

I sada se vraćamo na naše istraživačko pitanje koje glasi: Na koji način je moguće poboljšati zakonodavni proces i dovesti ga na višu razinu kada se radi o elektroničkim komunikacijama? Budući da smo već istaknuli da je zakonodavni proces u ovom sektoru dosta spor, a ova tema poprilično sporedna, potencijalno rješenje bi bilo da država da veće ovlasti regulatornoj agenciji ili da se većina zakona vezanih uz elektroničke komunikacije donosi na razini EU, a na članicama je samo da ih implementiraju u svoje sustave i procese.

SAŽETAK

U ovome radu govorimo o procesu donošenja zakona u telekomunikacijama kao i o akterima koji u tom procesu sudjeluju te smo pokušali pobliže objasniti njihovu ulogu u definiranju zakona kao i njihovom izvršavanju. Istraživanjem postojeće literature došli smo do zaključka da postoji vrlo mali broj znanstvenih i stručnih radova koji su napisani na ovu temu, kada govorimo konkretno o studiji Hrvatske, te se nadamo da će ovaj rad približiti procese u telekomunikacijama kao i same telekomunikacije širim masama. Istraživanju smo pristupili putem dokumentarne analize, internet istraživanja i intervjuja. Hipoteza koju smo potvrdili jeste da je u Hrvatskoj proces donošenja zakona na području elektroničkih komunikacija značajno usporen te da akteri još uvijek nisu dovoljno dobro upoznati sa samim djelovanjem i važnosti telekomunikacijske industrije, dok je s druge strane regulacija istih na značajno višoj razini. Istraživanje je pokazalo da EU nema zavidna regulatorna tijela, a i ona koja ima, nemaju tolike ovlasti na države članice, tako da više doprinosa imaju nacionalne regulatorne agencije od onih europskih što znači da EU regulatorna tijela nisu gotovo nikako utjecala na zakonodavni proces u Hrvatskoj.

Ključne riječi: telekomunikacije, politika telekomunikacija, privatizacija, mobilna mreža, povijest telekoma...

LITERATURA

- Alizadeh, T., Farid, R. (2017) Political economy of telecommunication infrastructure: An investigation of the National Broadband Network early rollout and pork barrel politics in Australia. *Telecommunications Policy* 41 (4): 242-252.
- Ayala, Edgardo i dr. (2017) Welfare effects of the Telecommunication Reform in Mexico. *Telecommunications Policy* 42(1): 24-36.
- Baake, Pio (1998) Regulations, Institutions, and Commitment. Comparative Studies of Telecommunications by Brian Levy and Pablo T. Spiller. *Journal of Institutional and Theoretical Economics (JITE)*154(2): 455-458.
- Božić, LJ. (2021) Telekomunikacije. *Sektorske analize*, 87(10), Zagreb: Ekonomski institut.
- Burnham, P., Gilland, K., Grant, W., Layton-Henry, Z. (2006) *Metode istraživanja politike*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Chung, J.H. i Yoo, T.H. (2015) Government policy, network externalities and mobile telecommunication services: evidence from OECD countries. *Applied Economics* 47(21): 2173-2183.
- Gerald, W. Brock (1994) *Telecommunication Policy for the information Age*. Cambridge: Cambridge Harvard University Press.
- Gruber, Harald (2001) Competition and innovation. The diffusion of mobile telecommunications in Central and Eastern Europe. *Information Economics and Policy* 13(1): 19-34.
- Levy, B., Spiller, P.T. (1994) The Institutional Foundations of Regulatory Commitment: A Comparative Analysis of Telecommunications Regulation. *The Journal of Law, Economics & Organization* 10 (2): 201-246.
- Levy, B., Spiller, P.T. (1996) *Regulations, Institutions, and Commitment: Comparative Studies of Telecommunications*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Maggetti, Martino (2009) The role of independent regulatory agencies in policy-making: a comparative analysis. *Journal of European Public Policy* 16(3): 450-470.
- Poldrugač, Božidar (1996) Ceronet – odgovor na zahtjeve suvremenog korisnika. *HPT: list Hrvatske pošte i telekomunikacija* 6(2): 6-8.
- Rajič, Nikola (2020) Značajke razvoja javne telefonije u Hrvatskoj od 1990. do 1998. godine. *Časopis za suvremenu povijest* 1(1): 91-98.
- Sallai Gyula, Schmideg Ivan i Lajtha, George (1996) Telecommunications in Central and Eastern Europe. *Telecommunications Policy* 21(5): 325-340.
- Thatcher, Mark (2007) *Internationalisation and Economic Institutions. Comparing European Experiences*. New York: Oxford University Press Inc.

- Thatcher, Mark (2002) Regulation after delegation: independent regulatory agencies in Europe. *Journal of European Public Policy* 9(6): 954-912.
- Thatcher, Mark (2011) The creation of European regulatory agencies and its limits: a comparative analysis of European delegation. *Journal of European Public Policy* 18(6): 790-809.
- Thatcher, M. (2000) *The Politics of Telecommunications: National Institutions, Convergences, and Change in Britain and France*. Oxford: Oxford University Press.
- Tyler, M., Letwin, W., Roe, C. (1995) Universal service and innovation in telecommunication services: Fostering linked goals through regulatory policy. *Telecommunications Policy* 19(1): 3-20.

Izvori s interneta:

- Enciklopedija.hr (2022) Hrvatska enciklopedija. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=60728> Pristupljeno 3. svibnja 2022. → (Enciklopedija.hr, 2022)
- EU (Europska unija) (2022) Agencija Europske unije za kibersigurnost (ENISA). https://european-union.europa.eu/institutions-law-budget/institutions-and-bodies/institutions-and-bodies-profiles/enisa_hr Pristupljeno 13. lipnja 2022. → (EU, 2022)
- Gov.hr (2022) Središnji državni portal. <https://savjetovanja.gov.hr/postupak-donosenja-propisa-1104/1104> Pristupljeno 17. lipnja 2022. → (Gov.hr, 2022)
- Hakom.hr (2022) Hrvatska regulatorna agencija za mrežne djelatnosti. <https://www.hakom.hr/> Pristupljeno 6. lipnja 2022. → (Hakom.hr, 2022)
- Hrvatski sabor (2022) Zakonodavni postupak. <https://www.sabor.hr/hr/o-saboru/zakonodavni-postupak> Pristupljeno 28. svibnja 2022.
- Itu.int (2022) International Telecommunication Union. <https://www.itu.int/en/about/Pages/default.aspx> Pristupljeno 13. lipnja 2022. → (Itu.int, 2022)
- MMPI (Ministarstvo mora, prometa i infrastrukture) (2005) Sažeci ugovora o prodaji HT-a dostupni javnosti. <https://mmpi.gov.hr/vijesti-8/sazeci-ugovora-o-prodaji-ht-a-dostupni-javnosti/3236> Pristupljeno 3. svibnja 2022. → (MMPI, 2022)
- NN (Narodne novine) (2001) Pravilnik o koncesijama za obavljanje djelatnosti u javnim telekomunikacijama. https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2001_10_88_1499.html Pristupljeno 17. svibnja 2022. → (NN, 2022)

NN (Narodne novine) (2003) Pravilnik o naknadi za obavljanje telekomunikacijskih usluga i drugih telekomunikacijskih djelatnosti i načinu plaćanja. https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2003_03_48_610.html Pristupljeno 3. lipnja 2022. → (NN, 2022)

NN (Narodne novine) (1994) Pravilnik o naknadi za uporabu radijskih frekvencija i načinu plaćanja. https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1994_07_56_1026.html Pristupljeno 26. svibnja 2022. → (NN, 2022)

NN (Narodne novine) (2005) Pravilnik o osnovnim telekomunikacijskim uslugama. https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2005_10_123_2308.html Pristupljeno 24. svibnja 2022. → (NN, 2022)

NN (Narodne novine) (2001) Pravilnik o tehničkim uvjetima gradnje i uporabe telekomunikacijske infrastrukture. https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2001_10_88_1502.html Pristupljeno 11. lipnja 2022. → (NN, 2022)

NN (Narodne novine) (1990) Statut poduzeća HPT – Hrvatska pošta i telekomunikacije. https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1990_12_57_1118.html Pristupljeno 5. svibnja 2022. → (NN, 2022)

NN (Narodne novine) (2020) Uredba o unutarnjem ustrojstvu Ministarstva mora, prometa i infrastrukture https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2020_08_97_1824.html Pristupljeno 14. svibnja 2022. → (NN, 2022)

NN (Narodne novine) (2008) Zakon o elektroničkim komunikacijama. https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2008_06_73_2420.html Pristupljeno 19. svibnja 2022. → (NN, 2022)

NN (Narodne novine) (1999) Zakon o privatizaciji Hrvatskih telekomunikacija d.d. https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1999_06_65_1195.html Pristupljeno 10. svibnja 2022. → (NN, 2022)

Parliament.uk (UK Parliament) (2022) Hung Parliament. <https://www.parliament.uk/about/how/elections-and-voting/general/hung-parliament/> Pristupljeno 18. lipnja 2022. → (Parliament.uk, 2022)